

Digitales Brandenburg

hosted by Universitätsbibliothek Potsdam

dor ha-haśkala be-rusiya

Margulis, Menaše

Wilna, 1910

הנושאר הפוקת

urn:nbn:de:kobv:517-vlib-5803

תקופה ראשונה.

תחלת השכלתם של יהודי רוסיה היתה בשנות הארבעים למאה התשע עשרה (בראשית המאה השביעית למספרנו), היינו בימים שהתחילה הממשלה ליסד בתי ספר מסודרים ליהודים. בצעד הגדול הזה הביאה הממשלה שנוי נמרץ בחיי היהודים, שנוי שהוא דומה במקצת לשחרור האזורים שכרוסיה: כל הצבור שכערי החבל המערבי, שרוב יושביהן יהודים, בא לידי איוו תסיסה, כשהרגיש מה שאומרים בספירות הגבוהות לעשות, כדי לשנות את חיי הרוחניים והמוסריים; כל היהודים הבינו הבנה בלתי ברורה, מה היא אותה החרות, ששואפי התקונים חכו לה בכליון עינים ושמהו לקראתה בהתלהבות נפלאה. כשהסתכלנו בחומר ההיסטורי הנוגע בתחלת השנוי שנעשה בחיי היהודים, נמשכנו שלא בכוונה גם בעצמנו אחרי ההתרגשות הכללית וסערת הלבבות שגהו באותם הימים על ידי עסקנותו הנאמנה והנמרצה של מיניסטר ההשכלה אובארוב, שהיה איש אוהב אדם ובעל אינדיגיה, ושלא רצה לצאת ידי חובתו בדברים גרידה, כי אם משך אחריו לשים לב לענין הגדול הזה גם מיניסטרים אחרים וגם את הקיסר בעצמו. אמנם תוצאותיה של ההשכלה הזאת ברוח רוסיה, שהן פרי הנטיות מהתכנית הראשונה, שעובדה על ידי אובארוב ולא נתקיימה במלואה, מפני שהמיניסטרים שקמו אחריו היו מתוסרי כח ואינדיגיה, — התוצאות האלה, הנראות בזמן הזה¹) מצננות בנו את הרגש ההם, אשר יעוורו רשמי התקופה ההיא, תקופת התחיה של יהודי רוסיה. ועל כן יכולים אנו להעריך בקרירות דעת וכלי משוא פנים את כל מה שנעשה בעת ההיא כדי להרים את מדרגתם הרוחנית המוסרית של יהודי רוסיה.

לבאר היטב את התנועה שנהיתה בעת ההיא בחיי היהודים על ידי השאיפה לתקונים, עלינו לשום עיננו על מצב יהודי רוסיה

¹ הדברים נכתבו בשנות השמונים למאה שעברה. המתרגם.

אאה הי"ט
כל ערכם
י. פובלי-
השמטנה
אחד לא
וד - וזהו
מנה: למשל
דור להביא
שכלה,
שאנים
היו דברים
בו להומה
וביחוד
השאיפה
זה. גם
על זה.

בשנות הארבעים (משנת ת"ר עד שנת תר"י). יש לדעת, שעה
 במסגרת התערבה הממשלה בדבר השכלת היהודים, נמצאו קרני זווית
 ברוסיה, שהיו בהן בתי ספר מסודרים, שנוסדו על ידי היהודים
 בעצמם, וזה היה פרי השפעת הוצה לארץ. במרכז חבל רוסיה
 החדשה, בעיר אודיסה, אשר בשביל ערכה המסחרי, משכה
 אליה הרבה יהודים מחוץ לארץ, נפתחו בזמן קדום בתי ספר
 מסודרים, שנוסדו והונהגו על ידי יהודים ובהוצאותיהם. עוד לפני
 שנות הארבעים פרחו באודיסה בתי הספר ליהודים תחת הנהגתו
 של הדירקטור שטירן¹ שהיה מפורסם בתור איש מדעי ובעל
 השכלה רחבה. ברוחם ובדמותם של בתי הספר האודיסאים נוסד גם
 בית ספר בקישינוב, ובראשו בתור דירקטור היה הד"ר גולדנשאל, איש
 נכבד ומכובד על הכריות, ואחרי כן עמד בראשו תחתיו, אם לא
 נשגה, ר' יעקב אייכנבוים, שהיה אחרי כן אינכפיקטור לבית
 מדרש הרבנים בו"טומיר. אך נכבד עוד מאלה היה בית הספה
 שנוסד בריגה בשנת 1838 בהשתדלות קהלת שלוק, שעמד בראשה
 הדוקטור לילינטאל, שנתפרסם שמו מאד אחרי כן בין יהודי
 רוסיה, כגלל פעולתו הרבה ביסוד בתי ספר ליהודים ברוסיה, כמו
 שיבואר למטה בפרק מיוחד. כתב הבקשה שהגיש "קהל" שלוק
 יש בו הרבה ראיות חשובות, שנקל לדעת על ידן, עד כמה היה
 "קהל" הזה, גם בזמן שהיה קיים על פי החוק וידו היתה תקיפה,
 רחוק מדרכי "הכרה נסתרה" בעלת "שאיפות ריפובליקאיות תלמודיות"².
 בין עיני הלמוד יחשבו בכתב הבקשה: קריאה וכתובה בלשון
 רוסיה, הדקדוק הרוסי וביהוד ההיסטוריה הרוסית. עוד יאמר שם
 בכתב הבקשה, כי המורה הראשי צריך להיות בן הדת היהודית
 מאשי חו"ל, איש מלומד "ברוח ההשכלה המהורה", ומלבד זאת
 צריך שיהיה בו בבית הספר הזה "מורי רוסי אחד, בעל כתב
 תעודה מבית ספר על דבר ידיעתו את השפה הרוסית על בוריה".

¹ הוא בצלאל שטירן, שנרפס מכתב ממנו בלשון אשכנז בדמות
 הסכמה בראש הקובץ הספרותי "פרחי צפון" ח"ב. המתרגם.
² מכון נגד עלילות צוררו היהודים על "קהל" שעדיין לא חדלו
 להפיצן ולרבר בהן ככדברי ידוע ומקיים בראיות. המתרגם.

לענין ספרי הלמוד החלים „הקהל“, שהם צריכים להיות, כאותם שמשתמשים בהם „בכל בתי הספר לנוצרים“, וסדר הלמוד צריך שיתאים „לתקנת הכלליות, שנתקנו לבתי הספר בארץ הזאת“, והבהינה צריך שתהיה, כמו שהיא בבתי הספר לנוצרים“. בית הספר הזה נוסד על ידי „הקהל“ בעצמו, ואל הממשלה פנו, רק בשביל שרצו מנהיגי שלוק להתקין מכם מיוחד להחוקת בית הספר, והמיניסטרים שעל הכספים לא רצו להסכים על ידם, לפי שבעת ההיא היו עסוקים במיניסטרום בעיבוד תקנות כלליות על דבר מכסי „הקורובקה“ ליהודים ואי אפשר היה להתיר ליסר מכם מיוחד שלא על פי התקנות הכלליות. אף על פי כן הכיה הקיסר, על פי הרצאת המיניסטר אובארווב, את בקשת הקהל השלוקי „לראויה לתשומת לב“ וצוה את מיניסטר ההשכלה לבוא במשא ומתן בענין זה עם המיניסטר לעניני פנים ואשר על הכספים. מכאן ראה שעוד לפני התערבות הממשלה נוסדו בתי ספר ליהודים על ידי הנהגות הקהלות בעצמן. פעולת בית הספר הריגאי היתה לא פחותה מפעולת בתי „ס שבאודיסה ובקיישינוב. בהרצאתו של אובארווב אל הקיסר על יסודי הפצת ההשכלה בקרב היהודים נאמר, כי הדוקטור היהודי לילינטאל, שנקרא מאשכנו, הראה על פי עדות שרי הממשלה „כשרונות נפלאים ושקידה נמרצה ביסוד בית הספר הריגאי“, ולראיה מוכאה בה הודעת רוזברג פרופיסור קבוע באוניברסיטה בדירפט, מיום 18 ביולי לשנת 1840, וזה תכנה: בית הספר ליהודים בריגה, שנוסד זה ימים מעטים בל כך, כבר הספיק להתפתח בהנהגת הדיקטור המומחה והמלומד האמתי, ומצבו טוב מאד. לעונג אחשוב לי להעיד על רבוי ידיעותיהם (של התלמידים) בגיאוגראפיה, בהיסטוריה, בדקדוק לשון אשכנו, באריטמטיקה וגם בלשון רוסיה. מצבו הנוכחי של בית הפצת ההשכלה החדש הזה, שהוא המצב, גדול הרבה ממה שהיה אפשר לקוות, סימן הוא לו, שעתיד הוא להיות לברכה רבה.“⁽¹⁾

(1) הדברים לקוחים מקבוצת תקנות המיניסטרום להשכלת העם והוספותיה.

שעור
ני זווית
היהודים
רוסיה
משכה
בתי ספר
וד לפני
זנהגתו
עי ובעל
נוסד גם
אל, איש
אם לא
ר לבית
ית הספר
בראשה
בין יהודי
סיה, כמו
" שלוק
כמה היה
ה תקיפה,
מוריות".⁽²⁾
ה בלשון
יאמר שם
היהודית
מלכר זאת
בעל כתב
ל בוריה".

כנו בדמות

ן לא חדלו

מחוץ לחזיונות המעטים האלה, שהיו אך יוצאים מן הכלל
 וראוי להשבם לפני השפעתן של ארצות הנכריות, שנראה ביהוד
 כהכלי הרומה וצפונה המערבי של רוסיה, היה כל יתר הצבור
 היהודי ברוסיה רחוק מאד מהשכלת אירופה. היהודים שבפלכי
 המערב ששם היו רוב היהודים יושבי הארץ, כי נמשכו שמה על
 ידי הנחת ופריביליגיות שונות, שנתנו להם מלכי פולין, בתפצם
 להושיב את הכל הארץ הזה ולחוק בו את המסחר והתרושת,
 נלחמו מלחמת הקיום לא רק איש באחו, כי אם גם עם יתר
 אנשי המקום, מלחמה ברוח אותם הימים הטובים, שמלכי פולין
 הכרחו לאשר מדי פעם בפעם את זכויות היהודים על ידי פרי-
 ביליגיות חדשות, כדי להגן עליהם מפני עמים אחרים שהיו
 מבקשים לרוששם. עוד בימי הקיסרית יקאטרינה ואחרי כן
 בראשית המאה התשע עשרה השתדלו היהודים לפני הממשלה,
 שתגן על זכויותיהם, והתקנות הכלליות שנתקנו בעת ההיא גם הן
 היו כמכוונות להגן על זכויות היהודים מפני יתר אנשי המקום.
 בהבל המערבי לא פסקה עוד בראשית המאה התשע עשרה מלחמת
 השבטים השונים היושבים בו, לפי שלא יכלו עוד לשכוח את
 משטרי האגודות שהיו נהוגים בהם לפני על פי „חקי מאגדיבורג“
 לא יפלא על פי זה, אם גם ליהודי המקום הזה נשאר מעט
 ממנהגיהם הצבוריים הישנים, כמו בתי דיניהם, סדרי קהלותיהם
 וזכויותיהם הלאומיות. כאשר נספחו פלכי המערב לרוסיה, נשאר
 בתקפו המנהג הישן לחשוב את היהודים רק לאחד ממקורי
 ההכנסה של הממלכה, על כן לא השתדלו הרבה לתקן את מצבם,
 כי אם נתנו להם ללכת בדרכיהם והשאירו בתקפו את „הקהל“
 בתור שלטון פנימי לעניני הקהלה, ו„הקהל“ הזה היה אחראי
 לפני הממשלה על הקהלה בגביית המסים ובמלוא החובות הממלכיות.
 האחריות החמורה הזאת שהיתה על „הקהל“ לפני הממשלה,
 והערבות הכללית של הקהלות לפני „הקהל“—עשו את הקהלות
 היהודיות למין חברות מסוגרות, שקשה היה להכיר בהן, מי נלחם
 עם מי—הקהל עם העם או העם עם הממשלה, אך נחויץ להודות
 לדברי פראנק, שהוא בר סמכא מן המעולים בשאלה זו, כי
 במלחמה עם קורפיראציות אחרות השפיע „הקהל“ עליהן השפעה

טובה מאד. באמת, אם נשפוט את פעולות „הקהל“ בלי משוא פנים, אי אפשר שלא נודה, כי תחבולות „הקהל“ להגן על עניני היהודים החמריים, בין שאתו בהן כמעט בין שהיו נכונות, מעידות הן על „הקהל“, שהיה משתדל לספק צרכיהם האמתיים של היהודים. ב„שולחן הערוך“ יש תקנות אחדות, שנתקנו בימים ההם ושנראה מהן בכבוד, שהיו הקהלות מחויקות בגזרות הקהל גם בנוגע ליהודים עצמם. זה נראה, למשל, מהתקנות על דבר הרוצים להתישב בקהלה חדשה, שנאמרו בהן מעמים ראויים לשים להם לב: לפי שמקורי הפרנסה מעמים והחובות הממלכיות קשות לא הורשה לקבל תושבים חדשים מן היהודים אלא בתור יוצאים מן הכלל לעתים רחוקות. ככה נתקיים „הקהל“—שנוצר על ידי חוקי מאגדיבורג ונתקבל על ידי ממשלת רוסיה בשביל גבית המסים הארנוניות התלויה בו—עד ראשית שנות הארבעים, שבימים ההם התחילה הממשלה לבקש תחבולות להשכלת היהודים. הסדר הנוסד על „הקהל“ החזיק מצדו את הדבקות בישנות בקרב היהודים, את ההשקפות הישנות על האמונה ועל העממות, ועניות העם מפנים והדעות המשובשות שמוצאה לו עזרו לכל זה. כמוכן היו נהוצות תחבולות גדולות וחוקות להביא רוח היים בהמון העם הקופא. אך הממשלה בהפצה לתת השכלה כללית ליהודים, השבה, שדי לה להתיר ליהודים להכנס אל בתי הספר הכלליים, בשביל שיצאו מתוך האויר המהניק שהיו נתונים בו. ואמנם מהחוקים על אדות היהודים שנתנו בשנת 1804 נראה, כי הממשלה בעצמה לא האמינה אמונה יתרה בתועלתה של תחבולה זו וראתה בה רק מעשה נסיון, אשר אם לא יעלה יפה יכריח „ליסד על השכונם של היהודים“ בתי ספר מיוחדים ולהתקין על פי הממשלה את המס הנתון לזה. מבלי דעת את היו היהודים עשתה הממשלה מה שעשתה בדבר הזה בלי שיטה מסוימת. אף על פי כן, אילו החזיקה בדרכה על דבר השכלת היהודים בלי נשות ממנה, אוי היתה יכולה למשוך אל בתי-הספר הכלליים את המעוט הקטן, שכבר עמד על מדרגה גבוהה מיתר העם, והמעוט הזה היה יכול להשפיע מעט מעט השפעה טובה על כל המון העם. אולם כשהתחיל המעוט הזה להשתמש בכוונותיו, נודע לו מהר, כי

הכלל
ביהוד
הצבור
שבפליכי
מה על
בהפצם
הרושת,
עם יתר
פולין
פרי-
שהיו
הרי כן
משלה,
גם הן
המקום.
מלחמת
גזת את
דיבורג"
זו מעט
לותיהם
נשאר
ממקורי
מצבם,
הקהל"
אחראי
מלכית.
משלה,
קהלות
נלהם
להורות
זו, כי
השפעה

החוקים הטובים לו אינם—אלא אותיות מתות. חוקי שנת 1804 פותחים ליהודים לרוחה את בתי הספר הכלליים שבקיסרות רוסיה. השכלת היהודים מלאים רוח אהבת הבריות וסבלנות דתית. בהם נאמר, כי „איש מבני היהודים, שהיה בבית ספר בימי חטו, אין מדיחים אותו בשום אופן מאחרי דתו“, וכי „אותם היהודים שיגיעו באוניברסיטות על ידי כשרונותיהם למדרגות ידועות של הצטיינות בהכמת הרפואה, בהורגיה, בפזיקה, במאטימאטיקה ובמדעים אחרים, יזכו ויתעלו למדרגות אוניברסיטיות ככל יתר נתני רוסיה“¹). בפקודה מיום 10 נויאבר לשנת 1811 נתנה זכות לסטודנטים להוציא את עצמם מחובת כסף הגולגולת אחרי כלותם שיעור מדעים שלם באחד האוניברסיטות. לכבוד היהודים ראוי להודות, כי אף על פי שקשה היה לצפות בימים ההם, שהחוק יקיים בפועל, החלו היהודים באמת לשחרר את בתי הספר הכלליים. בשנת 1819 הציעה הנהגת האוניברסיטה הווילנאית להוציא את הסטודנטים היהודים שגמרו בו שיעור מדעים מחובת כסף גולגולת, ובתשובה על הצעה זו על שם ההנהגת הנזכרת אנהגו מוצאים לתמהוננו דברים מתנגדים לגמרי לעיקר הסבלות האמור בחוקי שנת 1804. תחלת התשובה הזאת היא: „על הצעתה של הנהגת האוניברסיטה בדבר הסטודנטים מבני היהודים, הלומדים באוניברסיטה הווילנאית שחובת כסף הגולגולת מוטלת עליהם, אני משיב, כי לאותם שירצו לקבל היום את הדת הנוצרית אין כל עכיב להוציא לפעולה את מחשבתם הטובה הזאת, המביאה לידי היי העולם הבא (душеспасительное)¹ מהדברים האלה יוצאת לנו אחת משתי אלה: או שסטודנטים-יהודים, בתפצם ליהנות מן הזכות הנתונה להם בפקודת 10 נויאבר 1811, הציעו מעצמם שרצונם לקבל את הדת הנוצרית, מה שלא נזכר כלל במקורה, או שהוצע לפני הסטודנטים להתנצר, אם רוצים הם לפטור את עצמם מכסף הגולגולת על פי הזכות הנתונה להם. איך היה אפשר לחשוב, שיאהבו היהודים את ההשכלה הכללית, אם אחרי כלותם שיעור-אוניברסיטה

¹) Сборникъ расп. по мин. нар. просв. т. I 1802—1834. Спб. 1866 стр. 390.

שלם בתור אנשי מדע מוסמכים, היו מתויבים לשאת עול המסים יחד עם אותם שלא קנו השכלה כלל ולא יכלו ליהנות מן הזכות הנתונה לסטודנטים אחרים אלא על ידי התנצרות? תחבולות כאלה קשה להשוב לסגולות מהבנות את ההשכלה על היהודים. אך עוד קודם לזה בשנת 1816, בקש הסטודנט היהודי שמעון ליווין וואולף, שכלה שעור מדעי שלם באוניברסיטה הדרפטית, להבחן על מנת לקבל שם דוקטור לתורת המשפטים, ומהלקת המשפטים חתה דעתה, כי „יהודי, כל זמן שהוא מחויב באמונתו, אי אפשר שינתן לו לקבל תארי כבוד של אוניברסיטה בתורת המשפט”. מועצת האוניברסיטה בקשה רשיון על זה מאת המיניסטרוים, והמיניסטרוים „הסכים מצדו, כי הסבות המבוארות בענין זה בהרצאת מהלקת המשפטים, נכונות הן” ובקש על זה רשיון מאת הקומיטט של המיניסטרוים. הקומיטט הזה „שמע את הצעתו הכתובה של מיניסטרה ההשכלה הרצופה בזה, שלא ינתן ליהודים לקבל תארי כבוד של אוניברסיטה בתורות המשפטיים, והכיר את סברתה של מחלקת המשפטים שבאוניברסיטה הדרפטית לנכונה והחליט: לאשרה”¹) עד כמה פסק הלכה למעשה זה מתאים לדברים המובאים למעלה מחקי שנת 1804, שעל פיהם ינתן ליהודים יחד עם יתר נתיני הקיסרות להבחן ולעלות למדרגות מדעיות בפזיקה, במאטי-מאקיה ובמדעים אחרים, יהי נא הקורא לשופט. על כל פנים נראה, כי סברותיה של מחלקת המשפטים, לא רק שלא נוסדו על החוק הנתון בדבר השכלת היהודים, שהיה מכוון להיטיב את מצבם, כי אם היו סתירה גמורה לחוק ההוא. בשנת 1836 היה עוד מעשה ביהודי אחר רופא, יוסף בירטנזון שמו, שפנה אל המיניסטרוים לעניי פנים בבקשה לתת לו משמרת פקודה בתור רופא. על פי § 8 לחוקים המיוחדים ליהודים שנתאשרו ע”י הרוממות ביום 14 באפריל לשנת 1835 הביא המיניסטר לעניי פנים את הדבר לפני קומיטט המיניסטרוים ועל הצעת הקומיטט בדיון קבלת יהודים שעלו למדרגות מדעיות בהכמת הרפואה למשמרת פקודה, צוה הוד הקיסר בכתב בעצם ידו: „רק בפלכים המערביים בלבד” (не иначе, как в западных губерниях) ¹)

¹) Сбор. пост. т. II 1825—1855. Отд. I стр. 935—936, Спб. 1864.

בשעה שכבר יצא חוק מפורש לתת דיפלומים ליהודים, שזכו לתארי כבוד מדעיים ולפטור יהודים כאלה מכסף הגולגולת (ע"פ הסעיפים 191 ו-182 בחוקי המסים שבכרך V והסימנים 79, 80 ו-85 בהוספה לסעיף 833 שבכרך IX) באה לפני הקינט על ידי המיניסטר להשכלת העם שאלה זו ששאלה הנהגת האוניברסיטה הדירפטית: „אם ראוי לתת ליהודים שזכו בתארי כבוד מדעיים דיפלומים על זה ואם אפשר להציע לפטור יהודים כאלה מכסף הגולגולת בזמן שהם מן החייבים במס זה על פי מצבם“, והממלא מקום גנידאל-גוברנאטור של רוסיה החדשה הציע להוציא ממפלגת הסוחרים את הרופא המילד היהודי הדוקטור ראפאלוביץ ¹ לפי פשוטו של דבר היתה שאלת הנהגת האוניברסיטה הדירפטית, שתשובתה מפורשת בספר החוקים דומה לשאלה אחרת, והיא, אם יש לנהוג עם היהודים על פי החוקים הערוכים בעדם? אבל הסינאט הורה בפעם הזאת על פי החוק המפורש. מן המעשים האלה יוכל הקורא להבין בברור, מה קשה היה ליהודים לקנות השכלה כללית ומה היה פריה להם בעולם המעשה, בשעה שמצד אחד הביטו רוב היהודים באיבה אל אחיהם שקנו השכלה, ובשדרות הגבוהות שבצבור הנוצרי—במחלקות האוניברסיטות, כמועצותיהם ובהנהגותיהם—נכשלו בבעלי דעות משובשות וגסות כל כך, שהסתפקו גם אם אפשר להתנחג עם היהודים על פי החוקים הערוכים בפרט, בזמן שהחוקים ההם נערכו ברוח סבלנות.

אחרי אשר תארנו את מצב היהודים בפרקיו העיקריים כפי שהיה לפני שנות הארבעים ואת הנסיונות שלא עלו יפה, שנשתה הממשלה בהפצה להיטיב להם מעט, נעבור אל תקופת יסוד בתי הספר המיוחדים ליהודים ברוסיה, אשר הרימו בפעם אחת את מצבם הרוחני. אבל נחויץ לדעתנו לברור הדברים ושכלולם לתאר בתחלה בקצרה את מצבם הרוחני של היהודים בימים ההם ברוסיה.

היהודים מרגישים צורך במזון רוחני גם בשעה שהם נתונים בתנאים היותר קשים. בהיותם נלחצים מלמעלה ונרדפים מלמטה,

¹ שם כרך II חלק שני.

ביהוד מצד פקירי הממשלה הפולנים, היו היהודים היושבים בפלכי המערב מוצאים תנאים לנפשם רק בלמוד תורתם. אבל שונים ומתנגדים זה לזה היו דרך בני הפלכים המערבים-הצפוניים מדרך בני הפלכים המערביים-הדרומיים. הראשונים היו דבקים בתלמוד ואדוקים בעיקרי הדת ובשמירת היהדות המקובלת, והאחרונים התלו בסוף המאה השמונה עשרה לפתח בקרבם תורה חדשה מכוונת נגד החומרות הרבות במצוות המעשיות¹ אלה ואלה היו נבדלים מיתר בני האדם והרגישו בשאיפותיהם את הנחיצות לספק לעצמם את צרכיהם הרוחניים בדרך זה או זה. בין שתי הכתות האלה, אשר שאפו לחוק את הייחוס הרוחניים בדרך לאומי, עמדה כתה שלישית קטנה במספר מכל אחת מאלה, אשר שאפה להשכלה אירופאית. מובן מאליו, כי בימים שהיו היהודים כמיץ הכורה מסוגרת עיובה לנפשה, נחשבה ההשכלה למאכל שאסור לנגוע בו, ואוהביה הוצרכו לשעום ממנה בסתה ובוהדות. אותם היהודים שהגיע אליהם במקרה קו אור הופש ומדע היו אנוסים ללמוד לשונות וכל עניני ההשכלה האירופאית בעלות, במרתפים, במקומות שחשבו את עצמם כמותים הרבה או מעט: האשים האלה היו כמיץ הכרה נסתרה, היו עוסקים במעשיהם במסירת נפש, ולא ידעו על אודותיהם לא אהיהם היהודים ולא שאר בני האדם; הם היו נועדים יחד כמתקשרים, המבקשים עצות כל היום, איך למצוא משען לשאיפותיהם, איך למצוא תהכולות לפקוח עיני בני אמונתם ולהראותם את מקור החיים החדש, אשר נגשו אליו במקרה ואשר שאבו מתוכו בסתר כחות חדשים, הם שמחו לקראת כל חדש; היו בתוכם גם אנשים אשר ידעו על דבר תחיתם הרוחנית של יהודי הארצות האחרות ועל דבר תנועת הזמן—וכל זה הוצרך להסתתר ולהתכסות במחשכים. אנשי הכתה הזאת הוכרחו לקבל שני פנים, להתכחש, לעמוד לימין אהיהם מחוסרי הדעת כנאמנים אתם, כי בזה מצאה ידם לאסוף אל חברתם חברים חדשים, שהגדיל את מהם במספר, להעשות אגודה אחת ולהלחם יחד עם הבערות. בקצת מקומות נוסדו „אוהבי ההשכלה החדשה”—חברות שלמות של אנשים חדשים, שהיו להן

¹ אין זו הלכה פסוקה ונעלה סכל ספק, שהחמירות היתה מכוונת נגד החומרות במצוות המעשיות, אך בענין שלפנינו אין חלוק בדבר. המתרנס.

יום, שזכו
לת (ע"פ
80 ו-85,
המיניסטר
הדירפטי:
לומים על
גולת כומן
גינראל-
והורים את
של דבר
מפורשת
היהודים
הואת
להבין
ומה היה
היהודים
שבצורה
—נכשלו
אפשר
שהחוקים
דיים כפי
שנסתה
סוד בתי
אחת את
לתאר
הם
נתונים
מלמטה,

הברים בערים שונות, ועשו מה שעשו בזהירות כל כך מרובה
 והיו כל כך נאמנים למה שקבלו עליהם לעשות, שאחיהם בני
 אמונתם לא הכירו בהם, והנופלים בידי אבותיהם, שמצאו במקרה
 ספרים חרשים נושרים מהיקם, היו יוצאים מן החבורה, בלי הגיד
 שמות בני בריתם. האבות היו ממהרים להשיא בנים, שיצאו לתרבות
 רעה כאלה, ומי שהעמיסו עליו את הרחמים האלה לא היה יכול
 להמיש צוארו מהם על נקלה. אבל התברים הנופלים ההם היו
 יודעים לכסות את הדבר: הם ידעו היטב, כי אם יגלה הסוד, יהי
 כל העמל לריק, וכי בחבורות הצעירים האלה שמון זרע התחיה
 העתידה לבוא ליהודי רוסיה. בראש אחת החבורות אשר כאלה,
 אשר היתה מצודתה פרושה בהרכת מערי החבל המערבי הדרומי,
 עמד איש מיהודי ה"ל, דוקטור רוטינברג שמו, שהיה שוקד על
 עבודתו בקשי עורף וביגיעת נפש ויצד הכורה שיצאו מתוכה אחרי
 כן אנשים, שהפקידה אותם הממשלה למורים בבתי הספר המיוחדים
 ליהודים. ורוטינברג זה בעצמו, אשר לא חדל עד היום הזת לעבוד
 על שדה ההשכלה הרוסית, היה מלמד בימים ההם ימי החושך
 והבערות הרחוקים מאתנו, לצעירי ימים ענינים שונים חנם, ורבים
 העיר לבקש דעת ונתן להם את היכולת להיות לאנשים מועילים
 לעמם. לעסקן היקר הזה עלינו להודות ביהוד על דבר הדוקטורה
 לילינטאל אשר בראשונה רפו ידיו, ואחרי כן חזה לעסוק בתקון
 מצב היהודים ברוסיה והעיר את המיניסטרוים על התנועה הזאת
 שבקרב היהודים, תנועת בקשת ההשכלה המתאמת לרוחה ולדרכה
 של הממשלה בעצמה. אך בזה ידובר אחרי כן. פה הפצנו אך
 להעיר, כי גם בימים ההם, בכל התנאים הקשים שהיו ליהודים
 למכשול, בימי השנאה הכללית והדלתות הנעולות מכל צד, נמצאו
 בקרב היהודים אנשים בעלי שאיפות גבוהות, אשר עשו בסתר מה
 שהיה להם לעשות, והיו בשוחים, כי סף נצחונם לבוא, ואם לא
 מיד, לאתר זמן. הצבור הרוסי, אשר גם עתה אינו מרכה לשים
 לב להייהם הפנימיים של היהודים, לא ידע כמוכן מאומה ממה
 שנעשה בקרבם בעת ההיא, והתנהג עמהם באיכה, ובוה יבואה
 החיון הנפלא, שהטובים שביהודי רוסיה שהיו בעת ההיא נתחנכו
 ברוח האשכנזי ולמדו ספרות אשכנזי וחכמת אשכנזי; אך כל דבר

רוסי היה כמו זה להם. בעניני היום היו להם דברים תמיד אל פולנים ולא אל רוסים; עם הממשלה לא היה להם משא ומתן בדרך ישרה; לענין המסים והארנוניות היה „הקהל“ בא כהם. הספרות הרוסית נתנה את היהודים לקלם (ז). הצנור הרוסי היה רחוק מהם מאד, על כן לא יפלא שנתחבבה עליהם ההשכלה האשכנזית. ובכן היו רוב היהודים בראשית שנות הארבעים הולכים בדרכי המון עמם, ומעוט קמץ בהם רדף חרות והשכלה בכל כחו, ובמצב כזה היו בשעה שהתחילה הממשלה לאהוז בתחבולות ממשיות להיטיב את מצבם, והתחילה זאת בהשפעת איש רוס, אשר בודאי יזכרוהו היהודים לטובה כל הימים, הוא המיניסטר אובארוב, אשר שאף והשתדל בכל לב לעשות את היהודים לאזרחים מועילים בארץ.

לא נדע, אם תהי יכולת גמורה בידנו לתאר בשלמותה את תקופת תחיתם הרוחנית של יהודי רוסיה, שמעשי הממשלה הראשונים בדבר יסוד בתי ספר ליהודים נכנסים בה, כי עודנו חסרים לזה איזו תעודות מכתבי בתי הפקידות. אך כל מה שיש בידנו ושאספנו בעמל רב על אודות התקופה הזאת נתאמץ להודיע בשלמות כפי האפשר.⁽²⁾

לפי דעתו של הדר. לילינטאל, שהיה מקורב למיניסטר אובארוב ועובד בכל יום במיניסטרום להשכלה, היה הרעיון להיטיב את מצב היהודים על ידי הפצת השכלה בקרבם לקיסר בעצמו, ודמיניסטר אובארוב השתדל להוציא לפעולה בישרת לבב, ביד חזקה ובשכר טוב. כנראה הכירה הממשלה בעצמה, כי

(1) גם פושקין היה בווה יהודים, כנראה „מתפרש הקסצן“ שלו ועוד מקצת מקומות, ונוגול, הנוצרי האדוק והדבק בישנות, היה שונא ישראל נמור. המתרגם.

(2) לבד מהנדפס „קבוצת החוקים והפקודות הנוגעים במיניסטרום להשכלה“ ובעתוני חו"ל שונים השתמש המחבר—לפי דבריו במקום הזה בפנים הספר שראינו צורך לקצרם קצת—ברשימותיו ובמכתביו של הדר. לילינטאל, שמקצתם נדפסו ומקצתם לא נדפסו ונמסרו לו מאת הדר. רומנברג הנוצר למעלה שהיה מחליף מכתבים עם לילינטאל ושהמציא לילינטאל את כל הידיעות הסטטיסטיות שהביא זה האחרון לפני המיניסטר. גם מזכיר הוא המחבר לטובה את המשנית על בתי הספר ליהודים באודיסא הטרוביץ,

דן מרובה
חיהם בני
במקרה
בלי הגיד
לתרבות
היה יכול
הם היו
מסור, יהי
ע התחיה
כאלה,
הדרומי,
שוקד על
ככה אחרי
המיוחדים
זאת לעבוד
מי החושך
ם, ורבים
מועילים
הדוקטור
וק בתקון
עה הזאת
ה ולדרכה
מפצנו אך
ליהודים
נמצאו
בסתר מה
ואם לא
בה לשום
מה ממה
וח יבואה
א נתהנכו
כל דבה

הפצת ההשכלה האמורה בחוק שנת 1804 (היינו פתיחת בתי הספר הכלליים ליהודיים) לא הביאה לידי תוצאות מועילות כלל, וכי נהיך לבהור בשיטה אחרת והיא, לפתוח בתי ספר מיוחדים ליהודים. הקיסר פקד על המיניסטרוים, שהדבר מוטל עליהם, להקור ולדעת את מצב היהודים בעת ההיא ולהציע לפניו, אחרי אשר יעינו בדבה כראוי, את מהשנותיהם על דבר התחבולות שראוי לאהוז בהן להטבת מצב היהודים. התחבולה הראשונה של המיניסטרוים היתה יסוד קומיטיטים מיוחדים בכל הכל ארץ של גניראל-גוברנאטורה שהותר ליהודים לשבת בו. וששה קומיטיטים כאלה נוסדו בעת ההיא— בחבל הים הבאלטי, בפלכים המערביים-הצפוניים ובפלכים המערביים-הדרומיים, בחבל רוסיה החדשה, ברוסיה הקטנה וברוסיה הלבנה (פלכי מינסק, וויטבסק ומוהיליב). הקומיטיטים היו ועדי אנשים מפקידי הממשלה בהצטרפות יהודים אחרים שנקראו לזה מטעם הממשלה. מטרתם העיקרית היתה לברר באיזה אופן אפשר ליסוד משרת רבנים פלכיים, אך יחד עם זה הושם עליהם להוות דעתם על מצב היהודים בומן ההוא ולהציע את התקנות הנחוצות להטבת מצבם. וזמן נתן לקומיטיטים לכלות את המוטל עליהם עד יאנואר לשנת 1841, ופעולתם היתה לאבן פנה ליותר פעולות הממשלה בענין הזה. כשנתקבלו כל הרצאות הקומיטיטים, נקרא מיד הדוקטור לילינטאל אל המיניסטרוים להשכלת העם והמיניסטור אובארוב נועץ אתו. לפי דברי לילינטאל תאר לו המיניסטור בדברים יוצאים מן חלב את ענים ושפלותם של יהודי רוסיה, ובכל דבר מדבריו הראה הסתכלות וידיעה עמוקה באפיה של אומה זו; בנאום יפה שכח המיניסטור את מהשנתו הגדולה של הקיסר וידבר בהתלהבות על התוצאות הטובות העתידות לצאת ממנה כשתתגשם במעשה, ופניו הבריקו משמחת לבו, לפי עדותו של הדוקטור לילינטאל, בשעה שגלה לפניו את תכנית השנוי שעלה במהשנה לשנות את חי היהודים על ידי יסוד בתי ספר מיוחדים להם. ולילינטאל צוה

שהיה לו להועיל בכיבולותיקה שהיתה תחת ידו ואת ליווינסון רופא באודיסא ואת ראטהוין, שלילינטאל מזכיר שמו פעמים רבות במכתבו לרוזינברג. המתרגם.

להכנס
למען
העתידים
הצעות,
יהודי א
קהלות
את ש
היהודים
ואחרים
הטובות
הקיסר
ההכמים
לחקן
להביא
כן בא
והדוקט
מביאיר
בני א
לברכת
תהיה
כן חבר
המוסרי
הרע ש
היא ב
רצונו
הארץ
מה נ
בדברי
תמציא

אויאירב

להכנס בחליפת מכתבים עם המפורסמים שבחכמי היהודים שבאשכנז, למען דעת כמה יהודי חו"ל אפשר להפקיד למורים בבתי הספר העתידיים להוסד, וגם לגשת אל העבודות הראשונות לענין עריכת הצעות, תכניות להשערות מעשיות על פי רוח המיניסטר ובהוראתו¹. יהודי אשכנז שמהו מאד על מחשבת ממשלת רוסיה ליסד בתי ספר: קהלות רבות שלחו אגרות תודה על שם קיסר רוסיה והביעו בהן את שמחתן על מחשבתו הגדולה; חכמים וסופרים ידועים מקרב היהודים: יוסט, גייגר, פיליפסון, לוי, מאנהיימר, אויאירבאך ואחרים עמהם מהרו להביע לאובארוכ את רגשי תודתם על המהשבות הטובות שהוא הושב על היהודים. בהרצאת המיניסטר הערוכה אל הקיסר נאמר על אודות זאת: „בכלל קשה לשער את שמחת היהודים החכמים שבשאר הארצות ואת הרושם שעשה עליהם הרעיון הגדול לתקן את היהודים ברוסיה על ידי השכלה. הרשני נא, אדוני הקיסר, להביא פה איזו קטעים מן המכתבים שהובאו לפני בענין זה". אחרי כן באים קטעים ממכתבי הדוקטור אויאירבאך (המטיף הברליני²) והדוקטור פיליפסון (עורך ה„צייט. ד. יודענטומס") והדוקטור לוי מבייאירן. „רצוננו של הקיסר הגדול — כתב אויאירבאך — לתקן את בני אמונתנו בתחבולות טובות ונאמנות כאלה נחשב בעיני כולנו לברכת אלהים שלוחה אלינו פתאום. הקמת המהשבה הגדולה הזאת תהיה תחלת תקופה חדשה בדברי ימי ישראל, וגם התקוה, שאחרי כן תבוא נתינת זכויות אזרחיות לבני עמנו כאין היא לעומת הטובה המוסרית, אשר ישפיע עליהם יסוד בתי הספר. תהיינה סבות המצב הרע שהיהודים נתונים בו איזו שתהיינה, אבל הגדולה שברעותיהם היא בערותם הגסה והתרחקותם מההשכלה האירופאית... בהקמת רצונו של הקיסר הגדול אני רואה קיום ההבטחה המשיחיות: „ומלאה הארץ דעה כמים לים מכמים...“ ופיליפסון כתב: „מה מרומם הרעיון, מה נשגבה התחבולה, שלא היתה כמות לא במסורות דתנו ולא בדברי ימי העמים! אמנם ימצאו לה איזו מכשולים, אבל בשכר זה תמציא לקיסר הגדול אלף אלפי נתינים נאמנים ובעלי בינה. דברי

¹ עיון „צייט. ד. יודענטומס“ 1842 נומר 41.

² אין זה הסופר המפורסם בירטולד אויאירבאך, כי אם אחיו יעקב אויאירבאך, שהיה מטיף מן המטיפים הראשונים ליהודים באשכנז. המתרגם.

הספה
נהוץ
הקיסר
את
בדכה
זו בהן
היתה
נאמרה
היא—
רבים=
הלכנה
אנשים
מטעם
ליסד
דעתם
הטבת
אנארה
משלה
וקטורה
נועץ
חלב
הראה
שבה
על
ופניו
בשעה
הי
צורה

רופא
מכתביו

ימי היהודים האשכנזים ילמדונו מה מהירים הם ללכת לפנים, אם אך יעלו פעם אחת על שדה ההשכלה; ואיזה דבר יבצר מהם אם ימין הקיסר בעצמו וגורל הסדר יורום את הדרך הזה! והדוקטור לוי כתב: יברך ה' את ההתהלה הזאת, העתידה לפאר עוד יותר, אם אפשר, את שם הקיסר האדיר כהיסטוריה של בני האדם ויעיר אליו רגשי תודה וכבוד מכל ישראל. עינו כל היהודים המשכילים מוסבות מכבר צפונה, ואנחנו מקבלים בתמהון וביראת הכבוד את אשר יעשה בימים האחרונים ברוסיה להצלת ישראל.¹⁾ השמחה הכללית הזאת ששמהו כל יהודי תו"ל אות היא, שהבינו את הגדולות הצפונות ליהודים בבתי הספר.

בתחלה השבה ממשלת רוסיה, כנראה מהרצאת אובארוב לפני הקיסר, לקרוא לבני ארצות אחרות ולהפקידם למורים בבתי הספר החדשים, וכבר נתנה עיניה במאתים איש וגם הקרה ודרשה על אודותיהם. אך מדוע נחמה הממשלה על זאת—אם מאשר נודע לה אחרי כן, כי יש בתוך יהודי רוסיה אנשים שקנו השכלה מספקת לפקודת מורים, אם מאשר השבה, שאין זו מן המדה שתהיה השכלה ברוח רוסיה מתפשטת על ידי אשכנזים, אם מאשר יצא לילינגטאל מרוסיה—אין אנו יודעים זאת עד היום הזה. קרובה בעינינו ביותר ההשערה הראשונה, כי הממשלה, בשעה שהתחילה בעבודה זו של הפצת השכלה בין היהודים, ידעה את היהודים לא יותר ממה שידע אותם הצבור הרוסי, ועל כן לא עלתה על רוחה, כי יש בתוכם מפלגה שלמה של אנשים שקנו השכלה כללית ורק אחרי כן, כאשר הטילה על לילינגטאל לחקור בשעת נסיעתו על אודות יהודים בעלי מדעיים וקבלה מאתו ידיעות בנדון זה ראתה בודאי כי אין צורך לפזר סכומים מיוחדים (מ=15.500 עד 20.000 ר.)²⁾ להוצאות הדרך ולתמיכה למורים באים מהוץ.

הנסיון הראשון ליסד בית ספר עברי, בטרם עוד יצאו

¹⁾ Доп. къ Сборнику пост. по мин. нар. просв. 1863—1864 г. Сиб. 1867 г. О преобразованіи евр. и о мнѣніи по сему предмету за границею. изъ дѣла даварт. нар. просв. за № 80057 отр. 698,699,670.

²⁾ שם עמוד 698.

לפעולה התקנת הכלליות, נעשה בהשתדלות האורה הנכבד ניסן רוזינטאל¹⁾ שבשכילה נצטוו לילינטאל לנסוע עם רוזינטאל לוולנה וליסר בעיר הזאת בית ספר ליהודים. יחד עם זה הוטל עליו להקוה את רוזינטאל ומהשבותיו של הצבור העברי הוולנאי ולשפוט על פי תוצאות ההקרה הזאת באיזה רוזינטאל וכוונתו הוצאות יש ליסר את בתי הספר, אם אפשר ללכת בדרכים שנבחרו בענין זה או יהי נחוץ לעשות שנויים בתקנת שאמרו לחקן, לבעבור תהיינה התקנות מתאימות לצרכי הקהלות היהודיות. בפקודת שירינסקי - שאה-מאטוב, מנהל מחלקת השכלת העם, נסע לילינטאל לוולנה. פה נפגש בפעם הראשונה עם אנשים, אשר לא ידע אותם עד כה בלתי אם על פי השמועה לבד. מלבד משפחות אחדות, שנחנכו ברוח תלמודי של בן-מנחם ונקראו בשביל זה „ברלינים“, היו כל יתר היהודים במראיהם משונים מאד בעיני לילינטאל. או הוברר לו, כי הרבה יהיה עליו להלחם עם ההמון הזה בשרם תעלה בידו להבטיחה, כי כונת הממשלה אך לטובה. על יהודי וולנה אומר לילינטאל כדברים האלה: „בקיאם גדולים הם בתלמוד ובספרות הרבנית, אבל נבערים לגמרי מכל יתר המדעים ולמודי החול הנחוצים בחיים, מלאים דעות משובשות ואמונות הבל ושקועים בתהום הסידות פראית שקשה להבינה וכמעט שאין לשערה“. מאה אנשים נבחרים מעדת היהודים נאספו לשמוע מה מהשבות הממשלה בדבר התקנות: כשנכנס לילינטאל אל בית האספה, הרגיש כי ברה הוא בתוך כל הפנים המשונים האלה. הוא היה, כפי שאמה בלשונה, ה„דייטשל“ היהודי בהכורה שכולה יהודים פולנים. ראש האספה, איש עשיר, אך בעל פנים בלתי נעימים כלל תלמודי גדול אך בלי כל שמץ השכלה, שהיתה השפעתו גדולה על המון העם בגלל עשרו וחסידותו, קדם פני לילינטאל בשם כל הקהל. לילינטאל הגיד לאספה בלשון קצרה את מהשבת הממשלה להיטיב חיי היהודים על ידי השכלה. „המיניסטר אובארווב, אהב היהודים—

¹⁾ אחד מן המשכילים וה„ברלינים“ הראשונים בוולנה, איש אמיד וחפשו בדעותיו, והיה ממכבדיו ותומכיו של רמ"א גינצבורג, ובכלל ראש וראשון למשכיל העיר, ועיון ספר „האורה“ לרא"מ דיק ובספר „דביר“ חלק שני במכתב על דבר ביאתו של מונטיפיורי לוולנה. המתרגם.

אם
הם
אם
דוקטור
יותר,
ועיר
שכילים
גוד את
השמחה
גדולות

אובארווב
בבתי
והדרשה
נדע
השכלה
המדה
מאשר
קרובה
התהילה
דים לא
רוחה,
לית ורק
תו על
ראתה
(ג.ר. 20²)

יצאו
г. Сиб.
мету за
отр. 69

אמר לילינטאל—פקד עלי לאמור לכם, שלא תמנעו מלהשתמש במקרה זה, כמו שעשיתם בימי הקיסר אלכסנדר (הראשון), שצירי היהודים שנקראו לבוא אל עיר המלוכה נבדלו בועם. רצונו של המיניסטר הוא, שייסדו היהודים בתי ספר על פי רוח הזמן ודרישותיו, בטרם תהי הממשלה אנוסה להכריחם לעשות כן. ולילינטאל הביע תקותו, כי הקהלה הווילנאית, שהשפעתה רבה כל כך על כל קהלות היהודים שברוסיה תהיה ראשונה למפות להן ובזה תביא ברכה לכל עמה. בני הדור הצעיר, שכבר נגע הרוח הפרוגריסיבי בלבם, וידעו את הלשונות העברית, הרוסית, הפולנית, האשכנזית וגם את הצרפתית, שמהו בקרבם על דברי לילינטאל, אשר השמיע בלשון ברורה ובאומץ לבב. והוקנים ישבו שקועים במחשבות עמוקות: הם ישבו נשענים על מטותיהם המעוטרים בגלוסקאות כסף והחליקו את זקניהם הארוכים והיו כנראה משתוממים על השמועה; בלי דעת מה לחשוב עליה, עד אשר שאל היושב ראש את השאלה הזאת: „דוקטור, הידעת את כוונתיה של הממשלה?—מדרכה עם כל הנוצרים, שאינם מבני הדת היונית, נראה בכרוך, כי הפצה להנהיג אך כנסיה דתית אחת בארץ, לחוק אך את כחה ולא להביא ברכה לנו לעתיד; לצערנו עלינו להודות, כי אנחנו איננו מאמינים הרבה בתקנותיו החדשות של המיניסטר ומביטים אל העתיד לבוא עלינו בדאגה גדולה. לילינטאל אמר אל האספה, כי לא זו העת להתנגד לממשלה, כי ענין יסוד בתי הספר הוא בידי איש, אשר יוציאהו לפעולה על כל פנים, וכל מעשה התנגדות אך ירגיז את הממשלה על היהודים. אתרי כן דרש אהר מחברי האספה מלילינטאל ערובה, שלא תבוא הממשלה להעביר את היהודים על דתם. על זה ענה לילינטאל כדברים האלה: „אתרי אשר נולדתם ברוסיה, הלא ידעתם יותר ממני, כי לא אוכל לתח לכם ערובה מאת הממשלה בשום דבר. רצונו של הקיסר אינו מוגבל ואין למעלה ממנו; יכול הוא לשוב ולקחת היום מה שהבטיח אתמול; הוא מחליף בכל פעם את פקידיו ואת שיטותיהם,—ואיך אוכל אני הגר העני להמציא לכם איזו ערבות? על זאת לא הרשיתי. כל מה שאני יכול להבטיחכם, בחור אהר מבני אמנותם, הוא, שאני לא אצעה גם צעה אהר

למלאות את מחשבת הממשלה, כל זמן שלא תהי בידי ערובה נאמנה, שלא יעשה דבר נגד אמונתנו הקדושה, וכל זמן שלא תהי רשות נתונה ליו לעזוב את משמרתו בכל שעה שארצה, כשיודע לי שאין תנאי זה נשמר, ושנכון אני לשאת כל עלבון מאחי, אם אפר את הנדר, שאני נדר ברגע הקדוש הזה! אך בזה לא נגמר הדבר. אחד מתברי האספה העיר עוד שאלה: גם כי תערוב הממשלה כראוי, שהיא מצדה לא תגע בדתנו, מי זה יערוב לנו, שלא תהרס על ידי הדעות החדשות של ההשכלה, כמו שהיה מחוץ לארץ? אבל גם על שאלה זאת מצא תשובה; הוא הסביר להם, כי אפשר לאחד את דרישות האמונה עם דרישות ההשכלה. עוד היתה לו מלחמה חזקה מצד אחר, מצד המלמדים, אשר ראו בתקנות החדשות סכנה לפרנסתם וכונה להכרית להם כל מקור מהיה. אבל בכל זאת עלתה בידו בעזרת מכתב אנשי העדה, הם הרב גורדון¹, המגיד ר' וואלף (כ"ר יחזקאל פייביל המגיד), רוזינטאל (ניסן הנוכר למעלה), קאצינילינבוגן (רצ"ה) וברוך רינדזונסקי להטות את ראשי הקהלה להסכים להוצאת סכום שנתי של 5100 לבית ספר. אך הדבר לא נתאשר מהר על ידי הגנייראל-גוברנאטור מתסרון ברור, ובין כה נקרא לילינטאל אל הרבנים וראשי הקהל במינסק, אשר חפצו דבר אתו גם הם בענין הזה. לפי עדותו של לילינטאל נראתה בקריאה זו שקראו לו משם, בינתם היתה של אותם היהודים, שידעו בבטחה, כי ההנוך הנכון יוכל לגרש יחד עם התרפה והבוז, אשר שנעו היהודים בימים ההם, גם את עניי הרב. אבל שם, במינסק, נמצאה לו גם מפלגת מתנגדים קשה, אשר לא יכול להטותה מדעתה בכל מענה וסברה. על כל הוכחותיהם של לילינטאל והאנשים המעטים שנמו אחריו, השיבה המפלגה הזאת תשובה אחת לאמור: כל זמן שלא תתן הממלכה ליהודים זכויות אורחים, תהיה ההשכלה להם אך רעה גדולה. בלי השכלה ודעת לא יבזו היהודי לפרנסת סרסרות והלוואה ברבית, וכאמנתם בהשגחה העליונה יכולים הם הוא ובני ביתו להסתפק במועט שיש להם ולמצוא תנומים ושמחה לנפשם בדתם;

¹ לילינטאל "יודישע פאלקסבלאט" 1856 № 36.

אך כשתהיה אתם רוח אחרת על ידי ההשכלה והמדע, ועם זה לא תהיה לו ליהודי כל זכות אורתית, יהיה היהודי אנוס במר נפשו לעזוב את אמונתו, ויהודי ישר לא יוכל להסכים, שיכינו את בנו למצב כזה". שלשה שבועות בלה לילינטאל במינסק בנפש מרה; שם השביעוהו דברי ריב וזלזולים ודבה רעה—בכל התחבולות השתמשו להשפיל כבודו, כדי להשפיל את הנגין, אשר בא שמה להגן עליו. ולא עוד אלא שבשוכו משם לוויילנא ראה, כי גם מפלגת מתנגדיו שבעיר הזאת התחזקו לקראתו אחרי התנגדותם הנמרצה של המינסקים. הכל נהפך הפכה שלמה: הקהלה שבה מדברה אשר הבטיחה ועשתה כל אשר בכחה לעכב בידו של לילינטאל מלהוציא לפעולה את מחשבתו. ידי הפרוגריסיביים המעטים רפו, בראותם, כי כל היגיעות שיוגעו מכקשי טובה אוכזות לריק. להראות עד כמה רחוק רגשותיהם ודעותיהם של המצטים האלה מהשקפותיהם ודאגותיהם של הוקנים, עליו להביא בזה את האגרת אשר ערכו מקצת יהודי ווילנא ובריסק (בריסט), בחפצם להכין ולעורר את לבד אחיהם לדרוש השכלה. ומצד אחר אנו למדים מהאגרת הזאת, שכבר היתה בעת ההיא בתוך יהודי רוסיה מפלגה חזקה ואמיצה, אשר חכתה רק לרמוז שירמזו לה מלמעלה כדי להתחיל במלוכה כבדה זו של הפצת השכלה. כבר הודעו לקוראים, שנוסדו קומיטיטים בכל מקום שהיו בו גיניראל-גובירנאטורים, ואל הקומיטיטים ההם נקראו גם דיפוטאטים יהודים. על כן שלחו „אוהבי ההשכלה" שבווילנא אל כל קהלות היהודים בלשון עברית, את האגרת הזאת.

„אהים יקרים! ההשתדלות הנראה בדרכי הממשלה ביסדה את הקומיטיטים להטבת מצבנו החמרי והרוחני העירה בלבנו ובלבות כל בעלי בינה תשוקה עזה לעשות לטובת בני אמונתנו, והתפיץ להועיל לתחיתם הרוחנית מעורר את כל איש ישר האוהב אהבה עזה את בני אמונתו, להודות לאל עליון על זה ולכרך מקרב לב את אדונינו הקיסר, אשר פקח עיניו, עיני אב משוטטות בחסד על כל אחד מנתיניו, גם על רוע מצב היהודים, והגהו מבקש להיטיב להם על ידי יסוד בתי ספר, שיהיו מנהלים אותם בדרך החכמה והאישר. ובכך הגיעה העת לרפא את פצעינו הקשים והזכים דם,

נשמע סוף סוף קול השלום הקורא גם אלינו והמצוה אותנו לנער
 מעלינו את הקנאות (פאנאטיזם) מכל המינים ואת התקות הדמיוניות,
 המתנגדות לדת, ולשאוף דעת והשתלמות. מי לא ישמה על זה?
 מי לא יתחמם לאור השמש בצאתו? מי משוחרי חכמה בסתר לא
 יצא עתה בגלוי ולא ילהם על כבודה וזכותה, בעודו נשען על
 הסדי אדוני הקיסר? כל מי שיודע למשוך בשבט סופר
 ולעמוד קוממות במקדש החכמה, כל מי שנאמן בכל נפש
 לאלהיו, למלכו ולעמו, כל מי שמודה בקדושת התורה ומוקיר
 טובת בני אמונתו—מי מכל אלה, אנהנו שואלים, יוכל להביט
 בדממה על הדבר הנעשה בלי השתתף בדבר בפועל?—רגשי
 הקודש האלה, המעוררים כל לב לפעולה, העירו גם אותנו חברי
 הקהלה הווילנאית, וכשנתפרסמה הפקודה, השיבנו אל לבנו, כי
 זה הדרך האחד ליהודי רוסיה להגיע בו לרום מדרגת ההתפתחות,
 ושמחנו שמחה גדולה. ברעתנו את גודל הרגע הזה אנהנו נאספים
 להועץ ועורכים תפלה בעד קיסרנו ניקולאי הראשון והמיניסטר אשר
 לו וכל ארץ מולדתנו ונשבעים נאהבתנו לאמונתנו ובשם אלהי
 קדשנו לבלתי סור משאיפותינו להגדיל כבוד היהודים ולהסיר את
 כל הסרונותיהם ומאהדים את כחותינו להקור את מקורי הרעה
 ולבקש תהבולות מתאימות להפצנו, לרוח הזמן ולרוח הממשלה
 ומסוגלות להשכיך בתוכנו השכלה ומדע ולגרש חשכת הבערות".
 אחרי כן מבארים הם אוהבי ההשכלה, מה הם מקורי הרעה.
 המקור הראשון הוא, לפי דעתם, הסרון אנשים ראויים לעמוד
 בראש העם. תחת מורי הקדמונים, אשר היו גדולים בתורה
 ובחכמה ופרקליטים ליהודים לפני הממשלות והעמים, קמו רבנים
 שאינם יודעים מאומה במדעי תול, ומתוך שאין להם בעולמם אלא
 הלכה ופלפול הם דואגים מעט מאד ליתר עניני עמם. להסיר
 את הרעה הזאת יועצים אוהבי ההשכלה ליסד בית ספר דתי בדמות
 בית מדרש הרבנים שנפאדוא או בדמות הסימינאריות שבהולאנד
 ובגרמניה, אשר ילמדו שם גם למודי תול, למען יהיו התלמידים
 היוצאים משם רבנים וראשי עם מתאימים במדעיהם יותר לרוח הזמן.
 לפי שעה הם יועצים לקרוא לרבנים מארצות אחרות, למען יהיו
 לועד מנהיג עניני הדת והקהלות של יהודי רוסיה (קונסיסטוריה).

המקור השני הוא שיטת החנוך הרעה, הנתונה בידי מלמדים נבערים מדעת, המלמדים את הנערים אך גמרא בהסברה ז'ארגונית, בבלי דעת גם את התנ"ך, והמפיצים הושך תחת אור בעבודתם. נגד הרעה הזאת הם מציעים באגרת הזאת ליסד בלי התמהמה בתי ספר טובים בכל מהוו, בדמות בתי הספר שבאודיסה ושברוגה, ולהורות בהם על פי שיטת למוד הגונה. בתי הספר האלה צריכות להיות מעברות לבתי מדרש הרבנים או לבתי למוד מלאכות שונות. המקור הרע השלישי הוא החסידות, שהשפעתה על ההמון היהודי קשה לו, לפי שהוא כתרים לאמונות הבל וגזרות חרם על כל מה שיש בו תועלת מוסרית לעם. הם יועצים להלחם בהוקה עם החסידות לבלתי שמוע למוריה ולרדוף את השיטה הדתית הזאת. העצות האלה נתקבלו כתהכולות טובות מאד לא רק על ידי אספת „אוהבי ההשכלה", שהיו בה 45 איש, כי אם גם על ידי הדוקטור לילינטאל והצינזור הווילנאי טוגינדהולד. אחרי הצעה זאת קוראים הם „אוהבי ההשכלה החדשה" אל כל משכילי עמם להיות להם לעזר במלהמתם עם הבערות. וסוף האגרת היא: „אל תתמהמהו! אספו את כל משכילי עירכם, יצאו נא מחבורותיהן המסוגרות ואל ישתמשו מפני פחד שוא, ישמיעו נא באומץ לבם, כי מבקשים הם הרות רוחנית ליהודים". מקהלת בריסק הציעו: להייב את היהודים ללבוש בגדי אירופה, להפריעם מנשואי בוסר עד שיתנו ערובה, כי יש לנישאים במה להתפרנס, ללמד את התיטקות על פי ספרים שתבוא עליהם הסכמת הועד הרבנים (קונסיסטוריה), לאסור את למוד התלמוד בכל בתי הספר חוץ מבתי מדרש הרבנים ולבטל את „התנורים" שבבתי המדרש, המושכים אליהם המוני חסידים בלילות החורף הארוכים; כי התנורים היו למרכזים להם, להפיץ את תורתם משם.

אלה הרעיונות והרגשות, שהיו שוררים בימים ההם במפלגות היהודים. האדוקים בנושנות דאגו רק שמא יעבירו את העם על דתו, גם שאלת שווי הזכויות היתה תלויה בעיניהם באמונה, באמנם, כי השכלה בלי שווי זכויות מביאה לידי המרה. יש להורות, כי היה חלק גדול של אמת בדאגותיה של מפלגה זו. היא לא יכלה לראות בשאיפת הממשלה להפיץ השכלה כונה להיטיב את מצבם התמרי של היהודים, לפי שההשכלה בעצמה לא יכלה לפעול כזאת, כל

זמן שהיו החוקים המגבילים המרוששים את העם כולם בתקפם, כי החוקים ההם היו סבותיה העיקריות של עניות העם. כעם בעל נסיון הביטו היהודים מיד, כי ההמון הרב בעניו לא יוכל לשלוח את בניו, הנחוצים לעזרה חמרית בבית, אל בתי ספר שונים, בשביל שכר מוטל בספק, העתיד לבוא לימים רחוקים. גם היה להם על מה לסמוך בסברה זו, לפי שהוכיות, שניתנו ליהודים בשביל השכלתם לא היו נמסרות להם על נקלה בחיים, אף על פי שנאמרו בחוקים בפירושו. בשעה שהממשלה השתדלה כל כך לשנות חיי היהודים לטובה על ידי ההשכלה, עלה במחשבה לפניו בהשתדלות הגראף קאנקרין, המיניסטר שעל הכספים, לכוון קולוניות עובדי אדמה יהודים בסיביר; אך כאשר נתקבלו מכתבי בקשה רבים מאד מיהודים שרצו לזכות בזה וכבר הכינו את נפשם לצאת שמה, נדחו כולם כאחד מטעמים שלא נודעו, ורק כאשר עלתה בידי יהודית עניה אחת מן הנכונות לצאת לסיביר למסור כתב בקשה לידי הקיבוץ בעצמו על דבר הרעה הנאה על ביתה, אשר הרוששה על ידי התקוות וההכנות לשנוי המקום, יצאה פקודה להעביר את כל בני הבתים, שנכנו לצאת ממקומם לסיביר, אל פלך חרסון¹. וכאותה שעה, בעת אשר נוספו קומיטיטים וקומיסיות, והמשלה שלחה — כמו שיבואר למטה — את לילינטאל לעבור בערי התחום, להרגיע את לבבות היהודים ולהבטיחם, כי הממשלה רוצה בטובתם בלבב שלם, יצאה גזרת שנת 1843 להוציא את היהודים מתוך רצועת הגבול של 50 תחומים (וויססאות), והגזרה הזאת הביאה רעה גדולה על המון יהודים. ונגזרה גזרה זו בעת אשר קהלות יהודיות בהו"ל היו נכונות להגיש לקיסר רוסיה, לאות תודה על שקידתו להטיב ליהודים ולהפיץ השכלה ביניהם, ציור היסטורי גדול, אשר עשה בפקודתם הפרופיסור אופינהיים בפראנקפורט דמיין, והוא „אור יום חדש ליהודי רוסיה“.

אחד מכותבי ההיסטוריה היהודית אומר על הסתירה הזאת שבדרכי הממשלה עם היהודים כדברים האלה: „אך כל התקוות

¹ עיין מכתבי לילינטאל ב„ייד. פאלקבלאטט“ לשנת 1856 נומר 32 בשם „מיינע רייזען אין רוסלאנד“, ובעתון „צייטונג“ לשנת 1842 נומר 18.

ים נבערים
בית, בכלי
נגד הרעה
ספר טובים
ורות בהם
ות מעברות
מקור הרע
שה לו, לפי
ש בו תועלת
גלתי שמוע
ה נתקבלו
ההשכלה,
אל והצינור
ה השכלה
לחמתם עם
ל משכילי
פחד שוא,
ליהודים.
אירופה,
שאים במה
יהם הסכמת
בכל בתי
שב, בתי
הארוכים;

במפלגות
על דתו,
אמרם, כי
כי היה
לה לראות
גם החמרי
זאת, כל

היפות והמחשבות הנעימות האלה (של יסוד בתי הספר ליהודים) הועבו פתאום, כאשר הביאה הפקודה שנתנה במאי לשנת 1843 רעה גדולה על יושבי הגבול המערבי והוכיחה עוד הפעם ליהודים שברוסיה, כי אין להם לקוות לזכויות אדם. עיני כל פנו בדמעות המלה אל המקום, אשר מאות אלפי אנשים עזבו את בתיהם ואת קברות אבותיהם על מנת לעבור אל מדבריות אחרים של רוסיה, אל מקום שלא יוכלו למצוא מחיה לנפשם. היהודים יושבי הגבול הראו אומץ לבב יותר ממה שהיה אפשר לחשוב עליהם: הם הודיעו כי לא יצאו ממקומם, עד אשר יוציאום ביד הזוקה. כל אירופה התעוררה כאיש אחד, הרבה קהלות אשכנזיות וגם מלכי-ארצות אחדים טענו לאומללים ההם, ואצילי אנגליה דברו עם הקיסר בענין זה בימי שבתו שם¹. בשעת מעשים כאלה היו להם ליהודים טעמים מספיקים שלא להאמין לכל הבטחותיו של לילינטאל ולא עוד אלא שבעת ההיא השבו מחוץ לארץ לדבר ברור, שמטרת הממשלה ביסוד בתי הספר היתה להעביר את היהודים על דתם, ובלי ספק ידעו גם יהודי רוסיה, שכך דעת אהיהם שבחוץ לארץ, והם השבו תמיד, כי שם, במרחק, יודעים מה שיעשה ברוסיה יותר, ממה שיודעים בתוך רוסיה בעצמה. אמנם אחרי כן התברר, כי השערה זו היתה שקר גמור², אך לפני פתיחת בתי הספר היו היהודים הנבהלים על ידי הגורות החדשות נוטים לראות בדעה זו של אהיהם שבחו"ל עדות נאמנה, כי לא על חנם הם דואגים מפני כוננת הממשלה. זה הדבר, אשר בכל מקום היו רוב היהודים יראים מפני הפצת הדת הנוצרית ביניהם על ידי בתי הספר, והמיניסטר אובארוב הוצרך להבטיחם, כי לא כן הוא. בהיותו בווארשה בשנת 1843 התאמץ לחזק ידי היהודים והבטיחם, כי מהשבות הקיסר מכוונת אך לתת להם השכלה מתאמת לאמונתם, ואין בזה כל רעיון של העברה על דת³. אבל יהודי חו"ל לא חדלו לחשוב גם אחרי כן, כי אובארוב מביע רק את אשר בלבו, וכתבי ההיסטוריה היהודית שבהם, אומרים בפרוש, בדברם על תקופת יסוד בתי הספר, כי מטרת הבתים

¹ ניייערע געשיכטע דער איוראעליטען, יוסט. ברלין 1847 עמוד 51.

² מהאמור למטה מכיר, שעל כל פנים לא שקר גמור היתה. המתרגם.

³ ניייערע געשיכטע דער איוראעליטען. יוסט, ברלין 1847 312.

האלה היתה להפוך את יהודי רוסיה לנוצרים. ואם היה הדבר הזה ברור כל כך בעיני יהודי-רו"ל, הלא אין לתמוה כלל, שהיתה כן גם דעת היהודים המחזיקים בנושנות שברוסיה, אשר התעוררו בעת ההיא על ידי הגזרות החדשות, כאיש אשר יעור משנה ליטארגית, ואולי כפעם הראשונה בימי חייהם שמו אז לבם לאחריתם. אולם אפשר שהיה להם ליהודים עוד יסוד אחד לדאגותיהם: אפשר שידעו את כתב הרצאתו של אוכנארוב המוכא למטה ומצאו בו על פי פירושם כונה מתאמת למה שהשירו בו.

ומצד אחר אין לכתור, כי גם אוהבי ההשכלה היו נמהרים מאד במעשיהם. אמת הדבר, שאחרי מלחמה פנימית שנמשכה ימים רבים בסתר, היו נחוץ למפלגה זו להביע רוחה בגלוי ולהתודע לממשלה, והממשלה הפצה בעת ההיא לדעת, אם יש איזו דרישת השכלה בקרב היהודים. אבל יש להודות, כי בהודיעם בגלוי, שרצונם לבטל את כל מה שהיה יקר כל כך ליהודים, בצאתם למלחמה גלויה על אחיהם ובהביעם תקותם להרוס ביד רמה בעזרת הממשלה, את כל אשר לא יכלו יתר היהודים לעזוב ברצונם, דחו בעצמם בשתי ידיהם את כל המון העם מעליהם, כי היו בעיני ההמון כאחים ופושעים, שקששו וגמרו למסור את כל עמם בידי הממשלה (האורבת לו לקחת את נשמתו). טעם הדבר, שאוהבי ההשכלה גלו את כל לבם בלי הרר בדבריהם, מתכאר היטב מצד הפסיכולוגיה: ימים רבים היו אנוסים להסתר במחבואים עם ההשכלה שלהם, לא ערבו את לבנם להודיע גם סוד היותם, ועל כן בכוא עתם, כאשר ידעו כי ימצאו משען להם, גדלה תשוקתם להתיצב קוממיות ולהראות, כי יש בהכל המערבי-הצפוני איזה ערך גם להם, וכי גם הם כה פועל. כל זה נכון. אבל אוהבי ההשכלה שבחבל המערבי-הדרומי השכילו מהם לעשות: בדעתם, כי הממשלה הפצה לדעת, אם יש בתוך היהודים אנשים, שמהשבותיה בדבר ההשכלה טובות בעיניהם, נעשו אגודה אחת והודיעו זאת ללילינטאל; ואל האדוקים בנושנות התקרבו יותר מכראשונה והפיצו ביניהם שמועות טובות על לילינטאל ועל מחשבות הממשלה. מחכמה עשו כן „אוהבי ההשכלה" שבחבל המערבי-הדרומי, כי בזה שלא העירו עליהם חמת ההמון הועילו לקרב קץ המשא והמתן בענין זה. הם נגשו אל משרתם בדרך

ליהודים)
 1843
 ליהודים
 בדמעות
 הם ואת
 רוסיה, אל
 בול הראו
 יודיעו כי
 התעוררה
 דים טענו
 זה בימי
 מספיקים
 א שבעת
 ביסוד בתי
 ידעו גם
 תמיד,
 שיודעים
 זו היתה
 בהלים על
 שבהו"ל
 ממשלה. זה
 פצת הדת
 יב הוצרך
 התאמץ
 אך לתת
 העברה על
 י אוכנארוב
 הם, אומרים
 דת הבתים
 1 עמוד 51
 תה. המתרגם.
 312 1

ישרה: מה שהודיעו אוהביהם הצפונים לקהלות היהודים הודיעו
 על ידי לילינטאל לממשלה: מכתבים חשובים מאד בתכנם נוהגתם לדור
 לדינו, מכתבים על הטבת מצב היהודים שנערכו על ידי אצל הקיסר
 השכלה מאותם שבמערב הדרומי, ויש להודות, שהם בחרו אך
 הדרך המועילה יותר להשגת המטרה ועשו את שלהם בלי חתר נמרצת
 ושואן. אפשר שחלוק זה שבין אוהבי ההשכלה הצפונים והדרומיים רק י
 יסודו באפים השונה של ה"וואלינים" וה"ליטאים": הליטאים החשקה ע
 להעמיק חשוב בדבר —, אבל גם בשעה שהם פונים אל המזקק אותו,
 השני שמנגד לעבר ששאפו אליו בראשונה, הם מרחיקים ללבאמונה גם
 מאד, והוואלינים שלווים ומתונים יותר בכל מעשיהם. אבל אם הרע
 שמתוך שהיה להם לאוהבי ההשכלה המערבים-הצפונים עסק גם נסקנים מ
 עם ליטאים כמוהם, שרק בתהבולות קשות היה אפשר להשגל עומק ב
 עליהם, בחרו למו בדרכים קשים כאלה. אם כך היה מעשה, אצל דבר
 להצדיקם מעט, אף על פי שאין להסכים לסברה זו, שתצא תוהויהודים בכ
 על ידי איום של רדיפות, בזמן שהתורה הנרדפת חביבה מאד שנים התאמ
 בעליה, והם נאמנים לה בכל לב ובכל נפש.

אך אם כה ואם כה, ולילינטאל יצא מווילנא סר וזעף
 שיצא ממינסק. עזוב ומושפל כאיש אשר הפץ למכור את עמו
 יצא לילינטאל פטרבורגה ויבקש מאת הממשלה לתמוך את
 ההשכלה", שכבר היה מספרם לא מעט, והם הוצרכו לבתי
 מסודרים. בבואו בפעם הראשונה, אתרי שובו מווילנא, לפני המינים
 אוכארוב, הגיד לו במעמדו של הנסיך דונדוקוב-קורסאקוב, ה
 גליל הלמודים הפטרבורגני, את כל אשר התבונן ואת השקפות
 של מפלגות יהודיות שונות על מעשה הממשלה, והעיר, כי ב
 אין היהודים מאמינים בו, באשר הוא בן ארץ אחרת, וביתוד, מא
 בגלוי עוד לא עשתה הממשלה מאומה בזה; גם את חשדנותה
 מפלגת האדוקים בנושטת לא כחד, ומעשי "אוהבי ההשכלה החדש
 הודיע בהתלהבות. הנסיך דונדוקוב-קורסאקוב קרא אתרי שמעו
 דברי לילינטאל "il faut soutenir les bienveillans"

(1) מכתב "מגיד ישועה" מאת לילינטאל אל יהודי ווילנא, נדפס
 "מכתב עברית" וויען.

(1) בירושלים
 (2) הקיסר ניקסר בעלי האחוה היסטורית,

הודיעו תכנם נוחתמוך לדורשי טוב) והמיניסטר הבטיח ללילינטאל לערוך כתב הרצאה ידי אצל הקיסר ברוח הדברים אשר שמע מפיו. אך בטרם נביא את הרצאת אונארוכ, שהביאה לידי מעשים בלי חתר נמרצים, עלינו להודיע על דבר הרצאה אחרת שלו, שבה גם והדרומונים רק יסודות עיקריים להשכלת היהודים, אבל יוצאה מתוכה גם שאים השקפה עמוקה מאד ומלאה אהבת הבריות על הענין הזה, אשר אל המקר אותו, אם גם לא בדיוק גמור, אך על כל פנים בשום לב חיקים לבאמונה גמורה.

אבל אם הרעיון הראשון והראשי, שכל הרצאה תלויה בו ושהרכה עסק גם נסקנים מדיניים אינם מתבוננים בו כלל, מעיד גם הוא בעצמו שר להשעל עומק בינתו של אונארוכ, שראה את החבור הגדול שבין השאלה מעשה, אצל דבר השכלת היהודים ובין „השאלה הגדולה על אודות שתצא תורה יהודים בכלל“. הוא אומר בהרצאתו, כי בתקופה של הרכה מאות בה מאד שנים התאמצו ממשלות אירופה לפתור את שאלת היהודים „ברדיפות וכמנשי חמם מכל המינים“. אך את הדרך הזה כבר עזבו, ועתה פנו אל תחבולות חמלה „והוכחות ההגיון הבריאי“. אחרי כן הוא מוסף: כמרומה לי, שהגיעה התקופה האחרונה הזאת גם לנו; אין עמים נשמדים, ביהוד לא ישמד אותו העם, שתהלת ההיסטוריה החדשה שלו היא בתחתית גולגלתא⁽¹⁾, אך אפשר להביא עמים עד השפלה שבמדרגות המוסריות ועל המדרגה הזאת מוצאים את היהודים בעת הזאת מעשי הממשלה הטובה שהיא אומרת לעשות להם⁽²⁾. כאן שואל המיניסטר, אם אפשר לשפר דרכי היהודים על ידיהם בעצמם ולהקטין בזה לכל הפחות את התהום המבדיל ביניהם ובין העולם כולו. הוא משיב, כי אפשר הדבר, ומשער, כי כלי הפך מועיל מאד בידי הממשלה להגיע למטרתה יוכל להיות חנוך הדור החדש, ומסברה זו הוא בא לידי המסקנה, כי נחוץ ליסד בתי

(1) גולגלתא (גולגתא בפי העמים), הוא מקום מיתת בית דין בירושלים בימי הורדוס השני ופילאטוס, והכונה מבוארת. המתרגם.

(2) אם המיניסטר לא הרגיש, כי מצבם המוסרי של היהודים בימי הקיסר ניקולי הראשון, היה על כל פנים לא רע ממצבם המוסרי של רוב בעלי האחוות ועבדיהם ופקירי הממשלה, לא יפלא הדבר בעיני בעל השקפה היסטורית, אך כנראה לא הרגיש מאת גם המחבר, וזאת פליאה גדולה. המתרגם.

ספר ליהודים. המיניסטר מעיה אהרי כן, כי בכל שפלותם הרוחנית של היהודים, תראה בנייהם "שקידה גדולה לשנות את עצמם למטובה", אפס כי שקידה זו אך רוח דתי לה לבד, לפי שהיסוד השכלי והיסוד הדתי מחוברים מאד אצלם. "הטובים שביהודים" אומר המיניסטר "מרגישים, כי אחת מסבותיה העיקריות של שפלותם צפונה בפירוש המעוקל שהם מפרשים את מסורותיהם הדתיות, הם (הטובים שביהודים) יודעים, כי יהד עם מקורו רעו אחרים השחית ומשחית התלמוד את בני אמונתם, אך בשום מקום אין השפעת התלמוד חוקה כל כך, כמו אצלנו במלכות פולין לפי שבשום מקום אין הבערות מושלת בקרב היהודים כל כך. אף ההשפעה הזאת אפשר להסיר רק על ידי ההשכלה, והטמטט של אינלה אלא לפעול ברוח החבורה הקטנה הזאת שהם הטובים שביהודים לתמוך בידם ולתת להם בתקנותיהם את הכח המכריע הראוי. יוצא מזה, שתקון דרכי הלמוד ליהודים הוא גם זקוק השקפותיהם הדתיות, וכן להפך". מהרעיון הזה על דבר ההשפעה שההשכלה והדת משפיעים זו על זו מוכיח המיניסטר עוד, שנתוצה התאמת מעשי המיניסטרוים שעל ההשכלה עם מעשי המיניסטרוים של ענינים הפנימיים בדבר הנהגת עניניהם הדתיים והאדמיניסטראטיביים של היהודים, ונתון לקבוע כלליים מיוחדים בפעולת שני המיניסטרוים האלה וביתוסיהם זה לזה בעניני היהודים. ולא רק בענין זה בלבד ראה המיניסטר את החבורה כי אם עוד בדברים הרבה. הוא מוכיח גם את היחס אל חוקי שנת 1835 (על דבר נתינת פקודה ליהודים שגמרו שעורי תורת הרפואה) ושואל גם שאלה זו: אם קצבת הסכומים הנתונים למיניסטרוים בשביל הפצת השכלה בתוך היהודים והתאמת יתה מקצועות הממשלה הנוגעים בעניניהם הדתיים ובתקוני מצבם האזרחי קודמות בזמן ליסוד בתי ספר או צריכות להתפתח יהודי ולהולך למטרה אחת (содѣйствовать одному)? מלבד זאת ראה המיניסטר מראש גם את האפשרויות, שלא ימלאו כראוי את התקנת שהוא מתקין, כנראה מהדברים האלה שהוא מוסיק בזהירות: אם רק יבינו השלטונים הפלכיים המקומיים את רצון הקיסר בשלמותו ויעזו לנו בדבה הקשה הזה עזם ישם ומעשי

בלשון
הזה:
תגדלנו
האל
הממ
להתאי
מעשי
בעליה
והיה
אשר
ובאמת
עם הס
היהודי
הזה,
יפלא,
ולאגן
היהודים
הרעיון
מחפצם
(есть)
בגלל
מתאים
הגמרא
בתי
ולנמוכי
או חמ
המהלק
האלה
просв
1.

בלשון יותר ברורה הוא מביע זאת במקום אחר בכתב ההרצאה
 הזו: אפשר לאמור בודאות, כי מדת המעשה ואמתות ההתלשט
 תגדלנה במדה שהמשתתפים בעבודה זו יעמיקו בכל השאלות
 האלה המחוברות חבור גמור עם יתר פקודות
 הממשלה¹⁾ כללו של דבר, בכל ההרצאה נראה ההשתרלות
 להתאים את מעשי הממשלה בדבר השכלת היהודים עם יתר
 מעשי הממשלה בעניני היהודים, והשתרלות הזאת מעידה על
 בעליה, שהיתה לו השכלת היהודים דבר שעיין בו ימים רבים,
 והיה בטוח בתועלתו ובהזקתו, ואחרי החקירות והבדיקות הרבות
 אשר חקר ובדק, ולא דאג אלא מפני השפעות מפריעות מן הצד.
 ובאמת יגע אובארוכ הרבה על זה, כי החליף מכתבים ימים רבים
 עם חכמים מבני הארצות האחרות ואסף גם בעצמו ידיעות מהני
 היהודים הפנימיים והעמים ובכל השאלות שנתעוררו בדבר הקשה
 הזה, בשנוי חייו הפנימיים של עם שמספרו עולה למיליונים, ולא
 יפלא, כי הפץ ליסד היטב את הדבה אשה עמל בו כל כך,
 ולהגן עליו מפני השפעות מזיקים.

המכשול הראשון, אשר התנגף בו אובארוכ בחקרו בשאלת
 היהודים, היו הרבנים, אשר, לפי דעתו, הם מחזיקים בעם את
 הרעיון, כי נחוץ ללמוד אך את התלמוד לבד, מאהבת בצעם,
 מהפצם להחזיק בהכנסותיהם, בשכר „עבודת הכהונה“ (совершенство
 1) ие требъ וההוראה והם „מתנגדים בכל כחם להנהגת ההשכלה“.
 בגלל זה הוא מציע למנות יהודים מתו"ל לרבנים פלכיים, — וזה
 מתאים לדברי „אוהבי ההשכלה“ מווילנה — יועץ לבטל את למוד
 הגמרא בכל בתי הספר חוץ מאותם שיתלמדו בהם להיות רבנים.
 בתי הספר צריכים להחלק, לפי תכניתו של אובארוכ, לגבוהים
 ולנמוכים. הגבוהים יוסדו בכל הערים הפלכיות ויהיו בעלי ארבע
 או חמש מחלקות ויתאימו ברב שיעוריהם לשיעורי ארבע או חמש
 המחלקות הראשונות שבגימנאזיות. מעט מעט יכניסו בבתי הספר
 האלה שנויים נחוצים, עד שיוכלו לשמש לבתי מעבר אל בתי

¹⁾ Дополнение къ Сборн. постановл. по мин. нар. просв
 1803—1864 г. Сиб. 1867 г. Докладъ стр. 700,701,702 и 711.

הספר הבינונים והגבוהים הכלליים שבארץ הקיסריות. ובתי ספר למתחילים יפתחו מעט מעט בערים המהוות במדה שימשכו היהודים אהרי הממשלה להאמין במהשבותיה הטובות ובמדה שתשיג יד המיניסטרום להוציא על הדבר הזה. בתי הספר האלה צריכים ברכות הימים לשמש ליהודים תחת בתי הספר הפרטים שלהם (ההדרים). למורים יפקדו או רבנים מבני תו"ל או משכילים ידועים מיהודי רוסיה. גם נחיצות ההשכלה לנשים נזכרת בהרצאה זו, אבל דבר זה נדחה לפי שעה.

השובים ביותר לשים לב עליהם אותם המקומות בהרצאה זו, אשר ידובר בהם על התקנות המכוונות נגד התלמוד ועל התקנות לנטוע בתוך היהודים את העיקר הכללי של האזרחות. לבטול התלמוד מציע המיניסטרום להנהיג בתור למוד קבוע את הלשון העברית, וזה טעמו ונימוקו. התלמוד הוא, לפי דעתו, קבוצת מסורות מתנגדות לפשוטן של מקרא, ולפי שיהד עם זה הוא גם מיוסד על המקרא וצריך להביא ראיות ממנו, הוא סומך דבריו במקומות רבים על פסוקים שאינם נמצאים כלל במקרא. על כן נכבד הוא למוד המקרא על פי דקדוק הלשון העברית, לפי שמתוכו ילמדו להסר כל אמונות הבל בתלמוד. רעיונו היסודי של המיניסטרום הוא, כי התלמוד בנטותו מן התורה הכתובה מתעה את היהודים ומביא כתובים שלא נכתבו בתורה מעולם. אבל מכאן אנו למדים, שלא הבין המיניסטרום מה שאמרו לו "אוהבי ההשכלה". לא התלמוד הוא מקור אמונת הבל שונות, כי אם הדעה שנשרשה על אודותנו, שהוא ספר חוקים שנגמר כולו, ושהלכותנו הלכות קבועות לעד, שאין לשנות בהן דבר, היא שעשתה אותו לתלמוד נחוצ לכל יהודי ואת כל תכנו בלי הבדל בין דבר לדבר, לחוקי חיים עיקריים. ו"אוהבי ההשכלה החדשה" ראו בלשון העברית תחבולה טובה להפיץ דעות בקורת ופילוסופיה על ידי ספרי המחקר הנמצאים בה, שעל פיהן יבורר ערכו הנכון של התלמוד, בתור ספר שלא כל מה שנאמר בו הלכה למעשה היא, ולא כל הלכותיו קבועות לעד. הרעיון הזה לא נקלט בשלמותו בלבו של המיניסטרום, אף על פי שממקומות אחרים נראה, שהוא מתקרב אל עיקרו של רעיון זה. הוא לא ידע את היחס האמתי שבין התלמוד ובין המקרא.

מהשקפתו המשובשת של אונארוב על התלמוד יצאה לו שאלה
 חדשה, והיא: אם ראוי לפרסם, כי בתי הספר נועדים לבטל
 בהשפעתם את השפעת התלמוד? הוא משיב, כי אין לפרסם זאת,
 ואומר אחרי באור טעמו ונמוקו כדברים האלה: „על פי הרעיון
 הזה הושאר בבתי הספר האודיסאי והקייסנובי והריגאי מפני
 מראית העין (для виду) למוד מקצת התלמוד, בשעה
 שבאמת הורחק הלמוד (שנבתי הספר האלה) מרוח התלמודיים
 לגמרי, עד שזקני היהודים אומרים: „בתי הספר האלה יפים הם,
 רוחם רוח יהודי גמור, והלמוד מביא „לידי נוצריות“; לשיטתם של
 האדוקים בדעותיהם המשובשות ובהבלי אמונתם של היהודים פירוש
 המלים האלה הוא: „הלמוד בבתי הספר החדשים עתידה לבטל
 מעט מעט בקרב היהודים את קנאות ההתפרדות (השרטוט
 בגוף הכתב של המיניסטר: фанатизмъ разбѣдиненія) ולנוע
 בהם את העיקר הכללי (גם שרטוט זה בגוף הכתב) של
 האזרחיות“. לענין זה, — מוסף המיניסטר — אין דבריהם טעות בידם,
 כי כלום אין אמונת הצלב הסמל היותר טהור של
 אזרחיות משותפת לעולם כולו? הקימה הסכים להרצאה
 זו ורשם על גוף הכתב: „הטעמים נכונים“ (Основанія спра-
 ведливѣ) הרעיון היסודי שבהרצאת המיניסטר מוכיח, כי רוצה
 היה בכל לבו בתקנתם מצד היהודים על ידי שנוי הנוכח הכללי,
 כי חקר את הדבר בלבב שלם ומכל צד והפץ באמת להוציא את
 היהודים מן השפלות המוסרית, שהמעשים ההיסטוריים הורידום
 אליה; אך בפרטים אין לכהד, שלא יכול להתרומם כל צרכו מעל
 לדעות המשובשות שהיו מקובלות בימיו, וגם הוא חשב, כי הבלי
 אמונת התלמוד הם סבת שפלותם של היהודים וכי ההשכלה
 עתידה להכניס את היהודים תחת כנפי אמונת הצלב, או במלים
 אחרות, כי יסודי היהדות וגם בתי הספר החדשים של היהודים
 (בלשונו: новоюдейскія школы) מתנגדים ליסוד האזרחיות
 המשותפת לעולם כולו. אנהנו נוטים יותר להאמין, כי בדבריו
 אלה נתכוון אונארוב לצאת ידי הבריות שבדורו, ובעצתו לא האמין
 בהם. על כל פנים היה להם להיהודים האדוקים, שידעו את

(¹) שם עמוד 103 ואחריו.

ההרצאה הזאת ואת התקוות המובעות בה, יסוד מספיק לדרוש ערובה מאת הממשלה, שאין כוונתה להביאם לידי המרה, וכותבי ההיסטוריה שכתו"ל היו רשאים לחשוב על אודות הענין הזה מה שחשבו יהודי רוסיה על אודותיו. אמנם תוצאות יסוד בתי הספר הראו לדעת, עד כמה לא נכונות תקוות כאלה, וכבר העידו על זה נסיונותיהם ההיסטוריים של יהודי הור"ל (שלא התנצרו רוב היהודים על ידי ההשכלה, אף על פי שמצד אחד פשטה שם ההתנצרות באמת במדה מבהלת) אך היהודים האדוקים שברוסיה יכלו לדעת מראש את התוצאות האלה בארצם, ומהנסיונות ההיסטוריים ידעו מעט מאד.¹

ההרצאה הזאת נתאשרה על ידי הקיסר עוד בטרם נסע לילינטאל לוויילנה, אחרי אשר הביעו חכמי היהודים שכתו"ל את דעותיהם למיניסטר על דבר התקנות, שהממשלה אומרת להתקין. זה היה היסוד הראשון לפעולותיה. אבל כשבא לילינטאל ודודיע, כי נהוץ לאחוז בתחבולות יותר נמרצות, הגיש המיניסטר הרצאה חדשה וזה עיקר תכנה: קודם כל דבר מבאר המיניסטר, כי נהוץ להטיל על כל בתי הלמוד היהודיים את דיני ההשגחה הכלליים, שהונהגו על ידי הריסקריפט מיום 19 באוגוסט לשנת 1827. אחרי כן יציע ליסד ועד רבנים, שהכריזו יהיו רבנים ויהודים מלומדים, אשר תבחר הממשלה לזה בהפכמת הגניוראל-גובירנאטורים המקומיים, ושם הועד יהיה: „קומיסייה מאושרה על ידי הרוממות להשכלת היהודים ברוסיה“. מטרת הועד הזה להגיה את היסודות העיקריים להנהגת ההשכלה בקרב היהודים ולערוך כללים לסדר הלמוד הביתי. בסוף ההרצאה אומר המיניסטר: „אני נועז ליחל, כי ראיה ברורה זו על הדאגה שהוד קיסריותך דואג ברב הסדך לתת השכלה ליהודים היושבים בארץ הקיסרות, תועיל לחזק את השקידה למלאות רצון רוממותך, שכבה התחילה להראות בטובים שבהם ושכפי מה שראוי לקוות הכתה בלבנות רבים

¹ והמעט אשר ידעו בודאי מפי סוחרים עשירים שהיו כתו"ל וראו את החלוק הנדול שבין חייהם הדתיים של יהודי המקומות האם להאידיאל הדתי שלהם, הועיל להגדיל פתחם מפני ההשכלה. המתרגם.

מהם אך להבעת רצונך הקדוש בפומבי". על גוף הכתב
 רשום בעצם יד רוממותו: "אני מסכים ובלבד שתהי קומיסיה זו אך
 של ארבעה רבנים ולא יותר, היינו רב אחד מכל אחד מגליל הגי-
 נדאל גוברנאטורים, שיהודים יושבים בהם".¹⁾

מהרצאה זו אנו רואים, שרצה המיניסטר להטות לב היהודים
 להאמין בטובת הדבר החדש הזה; ובעבור זאת אמר לשחק במעשה
 אנשים קרואים מתוכם, ומצד אחד רצה להזק ידו "אוהבי ההשכלה
 החדשה", שחכו בעת ההיא לצעד מעשי מצד הממשלה. והמיניסטר
 לא עמד מלכת בדרך אשר החל. הוא רצה שתהיינה בידו ידיעות
 נכונות על אודות מצב היהודים בתוך תחום מושבם הקבוע וצרכיהם
 ומחסוריהם האמתיים, ועל כן הודיע לקיסר, כי נחוי לתת רשיון
 לדוקטור לילינטאל לנסוע שנית אל ערי התחום, למען דעת את מצב
 היהודים ולהרגיע את רוחם על דבר התקנות שהממשלה באה לתקן.
 והיה עוד מעשה אחד שהועיל להחיש את דבר הנסיעה הזאת מפני
 שבומים ההם היו הדרכים בלתי מתוקנים, ולא היה אפשר כלל
 לקבל ידיעות מהדברים הנוגעים ביהודים שבמקומות שונים ברוסיה.
 לא ידעו יהודי המערב הדרומי מאומה מכל אשר נעשה בליטא, לא
 ידעו, כי לילינטאל נוסע בפקודת הממשלה, וכי נסיעתו הראשונה
 היתה כל כך קשה לו בסופה. אך במקרה בא לברדיטשוב סוחר
 ביאליסטוקי, ושמו מאיר הכהן, ונפל למשכב שם, ובחלותו ספר
 לרוטנברג ולראטהויז את כל אשר נעשה. "אוהבי ההשכלה" שבבר-
 דיטשוב שמעו ויצהלו ויריצו מכתב אחד מכתב לדוקטור לילינטאל
 ייבקרו מאתו לנסוע שנית ויבטיחוהו כי יקובל בכבוד גדול וכי יכינו
 את ההמון להוקירו כראוי לו. הם ערכו מאניפסטאציה לאבי לילינטאל,
 כי שלחו לו אגרת מנכבדי ברדיטשוב, אשר הודיעו לו בה, כי
 שמהם הם על פעולת בנו שהוא פועל לטובת יהודי רוסיה. תרגום
 האגרת הנמלצה ההיא נדפס ב"צייט. ד. יודענטומס" לשנת 1842
 בעברת 49 במכתב ממינכן — עיר מושבו של אבי הדוקטור ליל-
 ינטאל. — מטרת המאניפסטאציה הזאת היתה, לפי מה שאמרו לנו

¹⁾ Сборн. настановл. м. н. пр. т. 2, 1825—1855 гтд. 2
 1840—1855 Спб. 1864 стр. 242—244.

„אוהבי ההשכלה החדשה“, להראות את אבי הדוקטור, אשר עלומסיים שכב
 עליו הקבלה הרעה, שקובל בה בנו בליטא, רושם קשה, וזה
 חוק עליו הרושם הזה עוד יותר בגלל השמועות שנתפסמו, שיש
 רוסיה קוראים לבנו בוגד, מוכר עמו — כי לא כן הוא הדבר בא
 כי יהודי רוסיה יודעים להוקיר מעשי איש צעיר, שהקדיש כח
 לזקוק מדותיהם של בני אמונתנו. התיחסות נכונה כזאת אל מע
 מצד אוהבי ההשכלה שבערי המערב הדרומי הזקה את לילינג
 אשר רפו ידיו מעט (אהרי ראותו דרכי אהיו אתו במינסק ובווי
 ממכתבו של לילינגטאל אל רוטנברג, מיום 5 ביאנואר לשנת 3
 נראה, כי אחד ממכתבי רוטנברג נמסר לידי המיניסטר לעיין
 כללו של דבר אפשר לאמר כברור, כי „אוהבי ההשכלה“ ש
 דיטשוב הביאוהו לידי הנסיעה השניה, או, לכל הפחות, ה
 להחיש את הנסיעה הזאת. ודוקא נסיעה זו הביאה טובה רבה
 השכלת היהודים ברוסיה, ועד היום הזה זיכורה רבים ברגשי
 גדול לאיש הזה ולמעשהו, ואותם הרבים אינם יכולים לדבר
 אודות התקופה הזאת בלי התפעלות מיוחדת.
 כאשר נתן לו הרשיון מאת הקיסר לשלוח את לילי
 שלח אונארווב מכתבי פקודה לכל הגניראל-גובורנאטורים, וע
 פקודת המיניסטר המסורה לו להוציאה לפעולה הוא מבאר ב
 פקודתו הזכרים, כי הוחלט שנחויץ להטיל על כל בתי הלמוד
 ליהודים את השגחת המיניסטריום שעל ההשכלה ולבחור א
 אנשים מן היהודים בעד ועד הרבנים. על דבר המעלות המ
 את הקאנדידאטים להכנס בועד הזה, אמר המיניסטר, כי מלבד
 צריכים להיות מעכברי היהודים, צריך עוד שתהיינה בהן
 המתאימות לרוח הממשלה. בסוף המכתבים מודיע המיניסטר
 הג"ג, כי לפי שנחויץ לדעתו להקור רוח היהודים ולהרגיעם ע
 כונות הממשלה עוד לפני יסוד הועדים, הוא שולח את הרב
 טור לילינגטאל, דירקטור בתי הספר ליהודים בריגא, הנו
 במעלותיו המוכות, אל הפלכים שהיהודים יושבים בהם,
 יבוא בכל הערים הנחוצות למטרה זאת ויודיעהו בפרטות את
 נסיעתו. המיניסטר מבקש בכתבי הפקודה האלה מאת הג"ג
 למחסה לדוקטור לילינגטאל בכל דבר ולצוות על השבים

תחת ידם, כ
 עלומסיים שכב
 וזה
 נוסטר לילי
 „המי
 שלחן 1. 2
 הספר ליהו
 המיניסטרו
 לשים לב
 קובנה, ווי
 קאמיניץ-ער
 אומאן לקיו
 ואמנם בזה
 והרשות נר
 על פי דע
 נסיעה²,
 התעכב
 ושל עניני
 תאחר לכו
 עם הקהל
 אשר על
 של היהוד
 בתי ספר
 מאומה, בד
 להגיע אמ
 הרבנים וע
 נכונים למ
 הרחות
 מסלת ברול

(1)
 (2)

תחת ידם, כי לא יפריעו את לילינטאל מלהועץ עם קהלות היהודים,
 ר, אשר עלומיים שכבר הודיע גם את הקיסר את דבר שליחותו של לילינטאל.¹
 וזה כתב הפקודה הנכבד מאד בערכו ההיסטורי שנתן המי-
 ניסטר לילינטאל:

„המיניסטרום להשכלת העם. דיפארטאמינט. מחלקה III.
 שלהן 1. 22 ביולי שנת 1842. נומר 7260. אל המורה הראש בכתי
 הספר ליהודים בריגא הרב הדוקטור לילינטאל. בעברך, בפקודת
 המיניסטרום, בפלכים שהיהודים יושבים בהם, אני מבקש מאתך
 לשום לב אל האמור למטה: 1) דרכך הולך דרך ריגא, מיטוי,
 קובנה, ווילנה, מינסק, גרוונה, ביאליסטוק, ו' יטומיר, ברדיטשוב,
 קאמיניץ-פודולסק, קישינב, אודיסה, הרסון, ומשם לפלך קיוב דרך
 אומאן לקיוב, ואחרי כן דרך צ'ירניגוב, מוהילב וויטבסק לפטרבורג.
 ואמנם בזה הוזכרו רק המקומות העקריים, אשר עליך לעבור בהם,
 והרשות נתונה לך להתעכב גם בערים אחרות, אם יהי צורך בזה
 על פי דעתך, ובלבד שלא תסור מן הדרך הרשום למעלה. 2) כתב
 נסיעה², ינתן לך ו-600 רובל להוצאות הדרך. 3) בכל מקום אשר
 תתעכב בו, אל תאחר לבוא אל שרי הממשלה של עינינים האזרחיים,
 ושל עיניני ההשכלה, וכבר הודיעו להם על דבר נסיעתך, וכן אל
 תאחר לבוא במשא ומתן עם היהודים היושבים שם ולהכנס בדברים
 עם הקהלות היהודיות. 4) תכאר ליהודים, כי מטרת רצון הרוממות,
 אשר על פיו נתנו בתי הספר ובתי המדרש (учебныя заведения)
 של היהודים תחת השגחת המיניסטרום להשכלה ומתחילים ליסד
 בתי ספר ליהודים על חשבון הממשלה, היא לקרבם, בלי נגוע
 מאומה, בדתם, אל חיים אזרחיים ומוסריים באמת, מטרה שאי אפשר
 להגיע אליה אלא על ידי השכלה כללית. בעבור זה תדבר עם
 הרבנים ועם הקהלות ותחזק יריהם בדרשותיך ובקריאותיך, שיהיו
 נכונים למלאות רצון הקיסר. 5) תואל נא להקור ולדעת מה מצב
 הרוחות על דבר התקנות החדשות העתידות לצאת לפעולה וגם

¹ „צייט. ד. יודענטומס" 1842, 608, 609.

² הוא כתב תעודה מהפוסט, שנתקבל שבו נסיעה, כי לא היתה עוד
 מסלת ברזל בימים ההם, והיתה הנסיעה ע"י פוסט טובה ומהירה ביותר. המתרגם.

באיוז מקומות ועל ידי איוז אנשים תוכל הממשלה למצוא תמיכה ואיפה יקנן רוח ההתנגדות. התכונן אל הרבנים ואל נכבדי היהודים הראויים ביותר שתסמוך הממשלה עליהם והמצא לי רשימת שמותיהם. (6) אל נא תמנע משחר פני היהודים הנכבדים ביותר בקהלותיהם, ונרר נא להם בפרשות, מה גדולה היא הטובה היכולה לבוא לבני אמונתם על ידי מלוא מהשבות הקישר הטובות עליהם. (7) תואל נא להתכונן כפי האפשר אל בתי הספר ובתי המדרש החשובים ביותר אשר ליהודים מצד המוסרי והפדגוגאי ולאסוף ידיעות על אודות מספר התלמידים שבהם ומספר המורים וכשרונותיהם ומדרגיהם הפנימיים של בתי הספר ומקורי קיומם¹) (8) תואל נא להתכונן כפי האפשר אל ההנוך הביתי הנהוג אצל היהודים, ותחקור לדעת את מספרם ודעותיהם וכשרונותיהם ומצבם של המלמדים בעת הזאת ותשים לבך לטובים שבהם, למצטיינים בידיעותיהם ובטוב מדותיהם... (9) שים נא לב ביהוד לאותם הצעירים, אשר ביגיעתם קנו להם איוז ידיעות בעניני הכמה, ויכולים הם לעזור בשקידתם הרצויה לטובת בני אמונתם למלוא מהשבות הממשלה, או שאפשר למנותם למורים או להתקין אותם בבתי הספר הכלליים לעבודה על שדה הפדגוגיה².

¹ בדבר הזה עזרו לו רוטינברג, ראשהויו ושפירלינג הרבה ללילינגטאל כמו שנראה ממכתבו לרוטינברג, שהוא כותב לו, שבכתב הרצאתי אל המיניסטור השתמש הרבה ב"סטאטיסטיקה הוואהלינית".

² אוהבי ההשכלה בזואהלין העירוהו על אנשים רבים, אשר נעשו אחרי כן למורים בבתי הספר לממשלה. מצוין בין המורים האלה הוא פוליצ'יניצקי (שהיה אחרי כן מורה בבית מדרש הרבים הויטומירו) שהיה יושב בכרדיטשוב וכבר היה מפורסם בעת ההיא ברוב השכלתו; רוטינברג כותב לנו, כי בעת ההיא, בבואו לכרדיטשוב בשנת 1843 לא נועז איש גם לדבר על אודות ההשכלה, ורק פוליצ'יניצקי לכד היה הולך בדרך ומחריש כצל קודה והכל היו מורים עליו באצבע כשהיה נראה כרחוב. כאשר נכנסתי אל בית הספר לממשלה בכרדיטשוב בהפתחו, הכסתי כראשונה אל פוליצ'יניצקי, שהיה בו למורה, כרגשות פחד, אבל אחרי כן ראינו אני ויתר הילדים, כי הוא היה הטוב שכמורים, והיה משפיע עלינו בדבריו ובצקידתו כמו בקסם עו. ואם אנתנו היינו מתיראים מפניו עוד בשנת 1852, כמה היו שוטנים אותו בשנת 1843 וקודם לזה בעיר מלאה יראים בכרדיטשוב.

10) על כל הדברים האמורים למעלה תגיש לי הרצאה נכונה כשוכך לפטרבורג. אבל גם בימי נסיעתך תודיע נא לפרקים את הדיפארטאמינט להשכלת העם על דבר מעשיך. 11) בגלל העבודות השונות המוטלות עליך בדרכך זה, אי אפשר לקבוע בדיוק כמה ימשכו ימי נסיעתך, אבל מקוה אני, כי תתאמץ לשוב הנה בלי אחר מיום 15 באוקטובר בשנה הזאת. 12) במלאותך את העבודה שתוטלה עליך לא תעלים עינך בודאי מהשיבותה ותשתדל להשלים הפץ המיניסטרוים במדה שהוא בוטח בך, כן לענין הזהירות וההשתכלות בפעולתך וכן לענין הדיוקנות בהרצאותיך. התומים: אובארוב ודיריקטור הדיפארטאמינט סגן המיניסטר הנסיך שירינסקי שאהמאטוב. מכתב הפקודה הזה נראה, כי השתדל המיניסטר בכל לבו במעשהו, כי זכר את כל הנוגע בזה, מבתי המדרש עד התנוך הביתי, מקן מתנגדי ההשכלה עד הצעירים השואפים למלאות מהשבת הממשלה, מנכבדי היהודים עד המלמדים, וכי לפי הנראה היה את לבנו לפתוח מוסדות פדגוגיים על יד בתי הספר הכלליים להתקין בהם פדגוגים בעד בתי הספר ליהודים. זה אות, כי היה אובארוב מהמיר על עצמו מאד. במלוא הובותיו, והיה רגיל לעשות את המוטל עליו באהבה מיוחדת לעבודתו ולא אך לצאת ידי חובה למראה עין. על כן העריצו כל כך „אוהבי ההשכלה החדשה“ את שם אובארוב ואמרו עליו, שאם היו ממלאי מקומו הולכים בדרכיו, ועושים את אשר היה עם לבנו לעשות, לא היתה שאלת השכלת היהודים מעוררת כל כך הרבה ספקוים ונשיות מצד אל צד.

בנסיעתו השנייה היה לילינטאל אך מצליח. בהבל הים הבאלטי לא מצא לפניו כל מכשול, כי שם נמצאו גם קודם לזמן ההוא בתי ספר על פי הרוח החדש.

הוא דאג מפני מכשולים בפלטי המערב וביחוד מפני החבל המערבי-הצפוני. על כן כתב אגרת אל עדת היהודים בוילנה בשם „מגיד ישועה“. האגרת כתובה עברית יפה ונדפסה גם בתור מכתב מצוין במליצתו בספר מכתבי עברית מאת ליטרים (ורשום תהתיה ו' תשרי תר"ג לפ"ק פה ווילנה). באגרת הזאת הוא אומר, כי הרעיון להיטיב מצב היהודים על ידי השכלה, לקיסר בעצמו הוא, כי לא המיניסטרים הציעו לפניו, כי אם הוא הטיל עליהם לתקן

תמיכה
היהודים
ומותיהם.
לזותיהם,
ואל לבני
ואל נא
כיותר
אודות
סדריהם
ונן כפי
עת את
הזאת'
ותיהם...
הם איזו
לשובת
למורים
רגוניה?

לילינטאל
המיניסטר

שר נעשו
אלה הוא
(טומירי)
שכלתו:
לא נועז
לך בדר
ברחוב.
ראשונה
אינו אני
בדבריו
ד בשנת
ה יראים

את התקנת הנהוצות לזה. אחרי כן הוא מספר את הזכרונות הקשים, אשר נשאר בו אחרי בואו למינסק ולווילנה בנסיעתו הראשונה, כאשר קראו עליו אחיו מורד עמו. הוא מבאר להם את המלהמה הפנימית, אשר היתה בו בין רגשותיו הפרטיים, שהרגיש כאיש עוזב ועלוב, ובין הכרת החובה המוטלת עליו, ואומר, כי התאמץ להקטין בעיני המיניסטר את קשי ערפם והצדיק אותם באמרו, כי לא לרצון הקיסר הגמא מתנגדים, אחרי אשר לא הגיעה אליהם כל פקודה מאתו בדבר הזה, כי אם לרצונו שלו (של לילינטאל בעצמו) כאשר הוא בן ארץ אחרת, וכאשר הם נחנכו ברוח דתיות יראים הם מפני כל חדש, באמרם, כי מבלי שווי זכויות יש בדבר כזה סכנה של העברה על דת. אחרי כן הוא אומר, כי הממשלה קבלה את דבריו ועל פיהם גמרה, כי נהוץ ליסד ועד של יהודים נבחרים לברור שאלת ההשכלה וכי המיניסטר אמר לו על אודות זאת כדברים האלה: „אקוה כי עתה יבינו בני עמך את החסד השפוך עליהם ואת הכבוד הגדול הנעשה להם לעיני כל עמי הארץ, עתה ישכילו לבלי לעזוב את שעת הכושר הזאת, למען יישב להם כל הימים, כי אם נרפים יהיו עתה, וידם לא תתהוק לעשות חיל, תעבור שעת הרצון ולא במהרה ישובו ימים כאלה, ושונאיהם יצדקו, כי יאמרו: אך עם סכל ואויל העם הזה, בצדק באה עליהם מצוקתם ורעתם“. ובאמת דרשו טוב ליהודים רק אובארוב המיניסטר להשכלת העם והגראף קיסליב אשר על נכסי הממלכה; ויתר המיניסטרים וגדולי השרים השבו ללכת אתם בדרך אחרת. בעת ההיא עברו שמועות בקרב היהודים, כי ישנן שתי דעות במיניסטרוימים על אודותיהם: דעת אובארוב וקיסליב שנהוץ להשפיע על היהודים לא בתהכולות של „כל מיני כפיה“,—מלשונו של אובארוב בהרצאתו על דבר ההשכלה; ונגד הדעה הזאת אמרו אחרים, להושיב את היהודים במדברות רוסיה או בארצות הרחוקות שבסיביריה. אל הדעה הזאת כוון כנראה אובארוב בדבריו אל לילינטאל המוכאים למעלה, ולילינטאל התיו את הדברים באזהרתו להטות לב העם אחריו. לאתרונה הוא מתאר את מצב היהודים בימים ההם, שהיה קשה מנשוא, ומבאר, כי אין להם פרקליטים הגונים לשעון להם לפני הממשלה, ומתוה

דעתו ברוחו של אובארוב, כי רק בהשכלה אפשר להטיב להם. הוא משנן לבני עמו במליצותיו, שלא יסרבו עוד, כי אם ימלאו מאווי הממשלה ויבחרו דיפוטאטים זיודיעו למיניסטרום, שגמרו בכל לבם לשנות את דרכי חייהם.

האגרת הזאת עשתה את פעולתה, היא עברה מקהלה אל קהלה, ודבריה הנמרצים נכנסו אל הלכבות, ולא יכלו יהודי המערב הצפוני לעמוד על דעתם נגדה ויסכימו לקבל את תקנות הממשלה. אבל בוילנה נפתח עוד קודם לזה, בשנת 1841, בית ספר בעל שני מחלקות. מיסדיו היו גינצבורג וואלקינד, וקליאצקה היה המשגיח עליו וליוואנדה (הסופר הידוע) היה בו מורה הלשון הרוסית. בו היו מלמדים חנ"ך עם תרגום אשכנזי, תורת הדת, תלמוד, לשון רוסיה, לשון אשכנזי וכתובה.¹ ובכך ראו יהודי ווילנה מכבד דמות בית ספר כזה מכוון להרום את אמונת העם, ואולי הועיל גם הדבר הזה לעורר את האנשים, אשר בפעם הראשונה מאנו לשמוע לדברי לילינטאל, לקבל דבריו ולהדרש לו בפעם הזאת.

אך בשעה שהשפיע לילינטאל על יושבי המערב הצפוני על ידי אגרות, ועוד היה לבו נוקפו, כבר הוכן הכל לקראתו במערב הדרומי: במרכז החבל הזה, בעיר ברדיטשוב שראוי היה לדאוג ביותר מפני התנגדות קשה משם, חכו לו כל יושביה היהודים בקוצר רוח משונה. מתי יבוא? למה זה ככה יתמהמה, איפה הוא עתה? היו שואלים זה את זה בכרדיטשוב, בעת אשר נסע לילינטאל בפלכי המערב הצפוני. ביום 2 לאוקטובר בהמישי לשבוע נדע לדוקטור רוטינברג, כי לילינטאל יבוא במהרה; הימים היו ימי גשמים, ולי לילינטאל בא בערב העירה, ובני העיר לא ידעו, ועל כן עלתה בידו להועץ עד שתי שעות אחר הצות הלילה עם „אוהבי ההשכלה החדשה", אשר ידע אותם עד היום ההוא אך על ידי חלוקה מכתבים. „ממחרת ביום הששי, בשלישי לחדש אוקטובר — כותב הדוקטור שוד רוטינברג ב„צייט. ד. יודענטומס" (נומר 46 לשנת 1842) — נתפשטה השמועה בבוקר מהר ככרך כי בא לילינטאל, והעיר מלאה

¹ „דער אריענט" 1841 נ. 44 עמוד 266.

המולה תרישית, כמו לפני רעש הר-שרפה; כעננים שהורים לפני סער תחולל נשקפו זעף ועצבת על פני רבים מאנשי המקום. בעשה שעות נאספו נכבדי העדה וילכו אט ובעצבת לב לקדם פני לילינטאל. אחרי שיהה של שעה אחת שבו כולם שמהים ומורגעים, וכל העיה צהלה ושמחה, כי כל המפלגות ראו בו פודה ומציל מצרות ממושכות, הכל הבישו אל מלאכותו, כאל הוץ מבשר טוב. כל חלק היום שאהרי הצהרים לא הדלו נכבדי העדה וגדולה לשחר פני לילינטאל. ממחרת ביום השבת הלך לילינטאל אל בית הכנסת, והיה את לבבו לדרוש לפני העם ולהגיד להם בדרשתו את מטרות הממשלה ותקוותיה בבואה לשנות את מצבם; אך מרוב השאון שהיה בבית הכנסת, שנאספו בו כחמשת אלפי איש, לא עלתה בידו להשמיע את דבריו, אף על פי שהיה בעל קול רם. על כן גמר לדבא דבריו אל שלש מאות איש מנבחרי העדה, ולפניהם קרא את קריאתו ביום הראשון. הוא הזכיר את הצרות אשר עברו עלינו במרוצת שנים רבות, את מקוריהן¹ ואת התקנות אשר מצאו להם הקיסר ושני המיניסטרים: אשר על ההשכלה ואשר על נכסי הממלכה. ככלותו את נאמו התריש וחכה לדברים אשר ישיבו לו או לשאלות אשר ישאלוהו. „אבל — כתב הרוקטור רוטינברג — גם האספה ההרישה; רבים התרגשו עד שהתחילו עיניהם דומעות; גם האדוקים שבאור-טודוקסים, הקנאים המצוינים שבהם, היו כמו נפקחו עיניהם פתאום. ולתאר מה שהרגישו הטובים מהם אין די כה בעטו: הם ישבו, ועיניהם מלאו דמעה, ובלב שמח וניראת הכבוד הלמו הלומות טובים לימים יבואו; לאתרונה שאל לילינטאל: „האין לכם, בני אמונתי היקרים, איזו שאלות, שפקות או קושיות? אמרו נא עתה, אני אשיב לכם על כל. כל האספה קראה פה אחד: „נעשה ונשמע, אנחנו נתאמץ להיות בנינים נאמנים לקיסרנו הגדול והמרומם, אנחנו נביע רגשותינו באגרות תודה אל קיסרנו ואל המיניסטר, אנחנו נבחר מתוכנו רבנים ונשלח אותם פטרבורגה כרצון קיסרנו, ואל מונטיפיורי נפנה ויבקש מאתו, כי יבוא פטרבורגה להשתדל בעדנו“². רושם

¹ כלומר, על פי דעתו ודעת משכילי הדור ההוא. המתרגם.
² עלינו לבאר, כי בפקודת אובארוב הומין לילינטאל במכתב את מונטיפיורי ואת כרמיה להשתתף בוועד הרבנים, מדעתו, כמה הם נכבדים כעיני יהודי רוסיה.

גדול עשה לילינטאל בברדיטשוב על המון העם: יהודים יראי שמים
 הומיניו אותו לסעודות בבתיהם, ובכל פעם נמצאו שם אחרים
 מנכבדי העדה, אשר הוסיפו לדבר על אודות התקונים; רבים באו
 אליו, כמו שהיו רגילים לבוא אל "צדיק", לשפוך שיחם לפניו
 ולשמוע דבר תנחומים מפיו; היהודים-הקולוניסטים הקרובים אל
 המקום הזה הומיניו אותו לבוא ולראות בעיניו כמה אוהבים הם את
 עבודת האדמה; בצאתו מן העיר חלקו לו כמעט כבוד מלכים: המון
 גדול של אלפי איש ברכוהו ברכות הדרך בקול רם, וראשי העדה
 נתנו לו גביע גדול מצופה זהב לזכרון. כללו של דבר, כל העם
 קוו, כי על ידו תפתר השאלה הגדולה על דבר הגתיר לבוא עליהם.
 וכן קדמו פני לילינטאל בכל יתר ערי החבל המערבי-הדרומי, ואגרות
 תודה נשלחו מן הערים הגדולות שבהן אל הקיסר ואל שני המי-
 ניסטרים אובארוב וקיסיליוב. בגליל הזה מצאו לו לילינטאל משען
 עז בחברת "אוהבי ההשכלה החדשה", אשר לא חדל לבוא בחליפת
 מכתבים עמהם, גם אחרי כואו לפטרבורג ואשר אמר לתת להם
 לתרגם עברית את ההיסטוריה היהודית, אשר כתב בעת ההיא בשעות
 המנוחה, אחרי העבודה שהיה עובד בלשכת המיניסטרום בכל יום
 מעשר שעות בבוקר עד שלש שעות אחרי הצהרים.
 אם אפשר לאמר, שבמקצת נטו אחרי לילינטאל בפלכי
 המערב-הצפוני והדרומי בשביל שבא בשם הממשלה ובהרשאה מאתה,
 אין לאמור כזאת בשום אופן על יהודי רוסיה הקטנה, שכבר עמדו
 בימים ההם על מדרגה ידועה בהשכלתם, וכבר היו להם בתי ספר,
 אשר התפתחו והשתללו תחת ידי הדיריקטור החכם בצלאל שטורן,
 עוד טרם עלה במחשבתה של הממשלה להפיץ השכלה בקרב
 היהודים. היהודים יושבי אורוסה, שהיא המרכז העיקרי בחבל רוסיה
 הקטנה, קדמו פני לילינטאל בכבוד יותר גדול, ממה שחלקו לו יהודי
 ברדיטשוב. אך שם בחר לו לילינטאל דרך אחר בפעולתו: לוויילנה—
 מרכזו של המערב-הצפוני ירא להכנס פתאום מפני קנאת האדוקים,
 ועל כן שלח את מכתבו "מגיד ישועה" למליץ לפניו, ובו הזהיר
 את העם, שלא ימנעו מלכת בדרך החדש והטוב אשר ינתן להם;
 בברדיטשוב—מרכז המערב-הדרומי—דרש קודם כל דבר לפני
 אחיו וישתדל למשכם בדברים אחרי ההשכלה החדשה; אך באוריסה

לפני
 בעשה
 לילינטאל.
 העיה
 ושכוח,
 היום
 גטאל".
 ת לכבו
 ממשלה
 בבית
 השמיע
 לדבר
 קריאתו
 במרוצת
 הקיסר
 ככלותו
 אשה
 רישה;
 שבאר-
 פתאום.
 ישבו,
 טובים
 אמנותי
 אני
 גשמע,
 אנהו
 נבחר
 שיפורי
 רושם
 ת מונ-
 בעיני

התאמץ לדעת בראשונה את מוסדיהם הדתיים והצבוריים וההנוכיים של יהודי העיר, ואחר כן דבר את דבריו. ביהוד הקדיש זמן רב לדעת את רוח בתי הספר. שלשה ימים בחן את התלמידים וישתומם על ידיעותיהם. בימים ההם, בימי שלטון החשכה והבערות בקרב היהודים, כבר נמצאו הרבה תלמידים ותלמידות מבני היהודים בארץ-דיסה, שלמדו לשונות רוסיה, אשכנז ופראנציה, גיאוגרפיה, היסטוריה כללית ורוסית, השבון, עריכת פנקסאות, רישוריקה והיסטוריה ספרותית. בעברי בפקודת המיניסטר להשכלת העם בפלכים שיהודים יושבים בהם, כדי להכין את הלכות ליסוד בתי ספר ליהודים על פי רוח הזמן, היתה מטרתי לתת להם, מה שככה נסדר ונעשה לטובת הדורות הבאים ודמיתי למצוא כזאת בארדיסה; אבל בתי הספר לנערים ולנערות, שמיצאתי שם מוסדים לפני היו טובים הרבה מאשר השבתי מראש. הנהגתו של איש כדירקטור שטרוין, הוראת מורים משכילים כפינקל, כהורוביץ וכפינסקר והשגחתו התדירה של ועד בתי הספר הדואג רק לטובת העם, עשו את בתי הספר האלה למוסדי הנוף יקרים, שיוכלו להיות למופת לבתי הספר העתידיים להוסד, כל הלמודים הנהוגים בהם ברורים לתלמידים: הם משיבים בלשון מדויקת על כל השאלות, וזה אות, שכה ההגיון נעור בהם, וכל מה שהם אומרים אינו מאמרים שגורים על פיהם על ידי שנון בלי בינה. הדבר הזה יהוק ירי לעבוד עבודתי הכבדה בשקידה יתרה ובהשתדלות מרובה מבראשונה, כי רואה אני איזו אנשים טובים ואיזו אמות טובות עתידים לצאת מבתי הספר היהודיים, ואם עוז רוחנו יעמד לנו להוציא את מחשבתנו לפעולה, יהי חלק גדול במעשה הטוב הזה לאנשים המשתתפים בעבודת החנוך פה, כי הם כפולחם נותנים עוז בנפשי להוסיף לכת בדרכי אל המטרה". נראה מזה, כי לא כבוד היה לדוקטור לילינטאל להכין את לבבותיהם של יהודי ארדיסה לפעולת הממשלה. את הדבר הזה אמר באספה של ארבע מאות איש מנכבדי העדה, אשר ברר להם את מחשבותיהם הטובות של אובארוכ וקיסיליב והציע לפניהם לערוך להם אגרות תודה ולבקש מאת מונשיפיורי וכרמיה שיבואו לפטרבורג, על פי הצעת המיניסטר, להשתתף בועד הרבנים. במכתב מארדיסה, שנרפס ב"צייט. ד. יודענטומס" (1843 נומר 1), נאמר, כי המוני אנשים

הלכו אל לילינטאל בימי שנתו באודיסה, "לראות את בעל המופתים ולשמוע את דבריו", אשר לקח נפשות במדברו. "בידיעתו הנפלאה שידע את לב האדם, עמד על אפיו ומדרגת השכלתו של ההמוץ הסיבב אותו, ובכתו זה היה מדבר עם כל אחד לפי השגתו." מכל האמור עליו נראה, שהיה משפיע בכל מקום איוו השפעות כמין קסם: הוא היה הראשון, אשר דרש בבית כנסת אודיסאי דרשה ברוח אירופה, דרשה שהסכימו עליה כל המפלגות וגם מפלגת היראים האדוקים בכלל; בשבילה גמרו למנותו לרב ולדרשן באודיסה. יציאתו של לילינטאל מאודיסה, כותב בעל המכתב ההוא, עשתה רושם עז על הכל, "וכמין חגיגה דתית נראתה בה". כל האודיסמו-קראטיה האודיסאית הקיפה את בית מלונו בלוית המון אדם רב, ואגרת הוגשה לו שם מאת עדת היהודים שבאודיסה, ובה הביעה לו העדה, כי מוקידה היא את פעלו, ובקשה מאתו להתעכב באודיסה שנית, בשובו מן המקום שהוא הולך לשם, מקרים.

בדברנו על אודות ימי שנתו של לילינטאל באודיסה עלינו להזכיר פרטים אחדים, שיש להם ערך גדול לא רק לענין הפצת ההשכלה בין יהודי רוסיה, כי אם גם לענינים אחרים. כנה העירונו, כי הדיריקטורה שמירן לא היה באודיסה, בעת אשר לילינטאל נהל בה כבוד רב. אמנם לשמירן נתן רשיון לנסוע לקרים לעיין שם במצבות העתיקות, אך ראוי לשער, כי לא במקרה נתן לו רשיון זה, כי מן הידיעות שאספנו אנו רואים, שהיו איוו סכסוכים ביניהם, וכי גם אחרי כן בשעת הישיבה ובועד הרבנים היו ביניהם מקרי התנגשות ומחלוקת שנתערבו בהם לפעמים דברים מעניניהם הפרטיים. יודעי האנשים האלה ומעשיהם נחלקים בדבר סבת היחס הקשה הזה בין שני העסקנים האלה: יש משערים, שהדיריקטורה שמירן קנא קצת לכבודו, כי חרה לו על דבר אשר בתרה הממשלה בלילינטאל ולא בו, בשעה שהוא, שמירן, היה מפורסם יותר בתור פדגוג וביחוד בתור איש מדעי. על פי סברה זו יבואה גם המעשה המשונה הזה, שאעפ"י שנבחר לילינטאל לרב ולמטיף באודיסה, בשעה שלא היה שמירן בעיר, כמעט בלי כל התנגדות, נשתקע הדבר אח"כ וגם נשכחה כל ההתלהבות שנתעוררה בעיה בימים

שהיה בה לילינטאל.¹) אך אנחנו איננו רוצים לקבל את הדעה הזאת, וקרובה בעינינו יותר ההשערה האחרת העמוקה ממנה, והיא, שהיו שטירן ולילינטאל חולקים בדעות, בעיקרה של עבודה זו. שטירן היה מתנגד לכל דבר שיש בו כפיה לשם השכלה, ברור היה לו, כי תועלת בתי הספר ופריחתם תלויות בדרישת העם וכי כאשר ירבו העם להבין אי נחיצותם של בתי הספר, כן ירבו בתי הספר להועיל לעם ולהשתכלל ועל כן השב, כי יסוד בתי ספר על ידי הממשלה ולא על ידי שאיפה והתחלה מצד הקהלות היהודיות בעצמן, את אפשר שיביא תועלת. ובכך הביט אל כל מעשהו של לילינטאל ואל כל ההתרגשות שהעיר בו בכל מקום כאל רעיון רוח, שאי אפשר לו להתגשם בהיים. ולילינטאל השב להפך, כי כל עוד לא תעודר הממשלה את היהודים לבקש השכלה, יהיו חולכים חשכים עוד ימים רבים, וכי יש זמנים בחיי עם, שנהויץ בהם כה היצוני, כה ממשלה לעזור לו. כל מתבונן יראה, כי חלוקת הדעות הזאת יצאה לשני העסקנים האלה מפאת שנוי התנאים המשפיעים עליהם. הדירקטור שטירן ידע רק את יהודי רוסיה החדשה, שעל ידי רבני בני הארצות הנכרות המצויים שם הרגישו קודם ליהודי שאר פלכי המערב את הצורך בהשכלה, ושכל מכשול לא הושם לפניהם בזה לא מהויץ ולא מבית. בתי הספר שנוסדו והתקיימו בהבל הארץ הוה על ידי הקהלות בעצמן הצליחו מאד תחת ידי פדגוגים מנוסים. על יסוד המעשים אשר ראו עיניו צדק שטירן בהשקפתו. אך לילינטאל ראה את חיי היהודים במקומות אחרים, במקומות שנגד הרגשת הצורך בהשכלה שגראתה בעת ההיא בקרב היהודים, כמו אצילי פולין ושרי הממשלה מהויץ—אשר לא הפצו בהשכלת היהודים וראו בה סכנה של הסרוץ כיום לעצמם—והתמידות ואהבת הישנות של מפלגת האורטודוקסים מבית. מלבד זאת ידע לילינטאל, כי המלחמה עם המכשולים ההיצוניים

¹ על דבר המחלוקת שהיו שטירן ולילינטאל חולקים ביניהם מספרים כי פעם אחת, כשדנו בישיבת ועד הרבנים באחת משאלות הועד, אמר שטירן אל לילינטאל: אינך יודע מאומה, ולילינטאל ענהו בקרירות דעת ובסנוחה: רק דבר אחד אני יודע יותר ממך, אדוני. הדירקטור, "ומה הוא?" קרא שטירן. "להחרוש", ענה לילינטאל במתינות.

והפנימיים האלה כבר הולידה מפלגה שלמה של „אוהבי ההשכלה
 החדשה“, אשר מעמו בסתר מפרי ההשכלה וצעקו בקול גדול על
 דבר המכשולים הפרושים בדרך השתלמות העם. על כן היו לו
 רשות ויסוד לחשוב, כי הממשלה לבד יכולה וצריכה להחל בזה,
 כי רק היא לבדה יכולה להושיט יד עזרה למפלגה הפרוגרסיבית
 היהודית, ולהעירה לחיים חדשים. ובכך צדק גם לילינטאל בהשקפתו
 על פי מה שראה הוא בעיניו. בכלל אפשר לאמור על התקופה
 הזאת מה שאומרים על תקופת ההשכלה הרוסית שנימי פיטר:
 או שהיה המעבר הפתאומי נהוץ ואי אפשר היה לרוח העם
 להתחדש בלעדיו, או שכבר הוכנו יסודות ההתחדשות מכבר,
 ושאלמלי לא הוכנו, לא היה גם פטר הגדול בעצמו יכול
 לעשות מאומה, לפי שלא היה מוצא קרקע לזרעו להקלט בו.
 על כל פנים לא שגה לילינטאל כלל בחפצו להוציא לפעולה את
 מחשבותיו הטובות של אובארוב על היהודים בדבר הפצת ההשכלה
 בקרבם.

עוד דבר אחד גרם לילינטאל בשבתו כאודיסה. מצב יהודי
 אודיסה ומציאות יהודים צעירים משכילים בעיר הזאת העירו בו את
 הרעיון הנאמן, כי השכלה לבד, בלי יכולת להשתמש בה למעשה,
 סופה להביא לידי תרעומות על מפיציה, שאפשר לאמור עליהם
 בצדק, שכונתם רצויה אבל מעשיהם אינם רצויים. על כן העיה
 את עדת העיר לערוך אגרת על שם הגניוראל-גוברנאטור הנסיך
 ווארונוצוב ולבאר בה את הנחיצות להתאים יותר את מצבם האזרחי
 והמדיני של היהודים עם השתלמותם המוסרית שהם משתלמים על ידי
 ההשכלה. את האגרת הזאת מסר לילינטאל אל הגניוראל-גוברנאטור,
 ולתשובה עליה כתב הג"ג אל עדת היהודים האודיסאית את הדברים
 האלה:

„האדון הדוקטור לילינטאל מסר לי יחד עם כתב המיניסטר
 להשכלת העם אגרת מאת עדת היהודים האודיסאית הנכבדה מאד,
 וקראתיה בהתכוונות מרובה. עונג גדול המציאה לי ההכרות עם
 האדון הדוקטור לילינטאל, אשר יועץ הסוד האמתי אובארוב דבר
 עליו טובות לפני ואשה שמעתי עליו טובות הרבה מכל עברים.
 בזמן הקרוב לעשרים שנה, שעדת היהודים האודיסאית יודעת אותה

בִּרְאֵי כִבֵּד הַסְפִיקָה לְהוֹכֵחַ, כִּי הֵייתִי נֶכֶן בְּכֹל עַת וְכֵן אֵהִי נֶכֶן
 גַּם לְהֵבֵא לְעוֹזֵר לַיהוּדִים הַיּוֹשְׁבִים בְּפִלְכֵי הַמְּקוֹם הַזֶּה בְּכֹל דְּבַר
 אֲשֶׁר תִּשְׁיַג יָדִי וְכִי בִּיחּוּד אֲנִי חוֹשֵׁב לִי לְחֹבֶה נְעִימָה לְעוֹזֵר בְּכֹל
 הַאֲמֻצֵּים הַתְּלוּיִים בִּי לְפִרְיַת בְּתֵי הַסֵּפֶר שִׁישְׁנָם בְּאוֹדִיסָה וּבְקִישֵׁי
 נֹב מִכְּבַר לַיהוּדִים וּלְהִרְחִיב חֹג פְּעוּלַת הַמוֹסְדוֹת הַמוֹעִילִים הָאֵלֶּה
 גַּם עַל מְקוֹמוֹת אֲחֵרִים בַּחֹבֶל רוֹסִיָּה הַחֲדָשָׁה וּבְמִדְיַת בִּיסְאָרְאֵבִיָּה.
 הָאֲדוֹן לִילִינְטָאָל יִכּוֹל לְהַעֲיֵד לִפְנֵי בְּנֵי אֲבוֹנָתוֹ הָאוֹדִיסָאִים, כִּי
 מִסְכִּים אֲנִי הַסְכַּמָּה גְּמוּרָה לְדַעַתְם שֶׁל בְּעָלֵי הָאֲגָרָת עַל דְּבַר
 הַמְּכַשׁוּלִים אֲשֶׁר לִפִּי מִצַּב הָעֵנִינִים הַקְּבוּעִים הֵם נוֹעֲלִים דְּלַת בְּפִנֵּי
 מִשְׁכִּילֵי הַיהוּדִים הַצְּעִירִים מִלְּהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּחַיִּים וּלְהֵבִיא תוֹעֵלַת בְּמַדְעִיהֶם
 שֶׁקֵּנוּ לָהֶם בְּבֵית סֵפֶרם וְכִי גַם אֲנִי מֵחֻזֵּק בְּדַעַת זֶה, שְׁבַתִּי הַסֵּפֶר
 לַיהוּדִים יוֹכֵלוּ לִהְיוֹת מוֹעִילִים בְּאֵמֶת, רַק בּוֹמֵן שִׁיתֵּנוּ יָדַי לְגוֹמְרִים
 שְׁעוּרֵיהֶם לְהִשְׁתַּמֵּשׁ יוֹתֵר בְּמַדְעֵיהֶם. מִמְּשַׁלְּתֵנוּ, הַמְּשַׁתְּדֵלֵת כֹּל כֵּךְ
 לְהִיטִיב מִצַּבְּכֶם שֶׁל יְהוּדֵי רוֹסִיָּה, לִפִּי כֹל מֵה שֶׁאֲפָשֶׁר לְשַׁעַר, תֵּאָחֹז
 בְּתַחְבּוּלוֹת מִסּוּגָלוֹת לְחֹזֵק יָדֵי הַצְּעִירִים וּלְעוֹרָרם לְלַמּוֹד מִדְּעִים מוֹעִילִים,
 אֲשֶׁר בְּמַדָּה שִׁישְׁתַּלְּמוּ בָּהֶם יוֹכֵלוּ לְקוֹת שְׁתַּגְדֵּל גַּם תוֹעֵלָתָם. הַמוֹסְדוֹת
 הַמְּקוֹמִיִּים, שֶׁהֵמִינִסְטֵר לְהַשְׁכִּילָה פָּנָה אֵלֵיהֶם בְּעֵינֵי זֶה, רִשְׁאִים
 וְחַיִּיבִים לְהוֹדִיעַ לְמַמְשָׁלָה גַּם מֵה דַעַתְם בְּשֵׁאלָה זֶה. עַל כֵּן אֶעֱסֹק
 בְּדַבָּר הַזֶּה בְּקֶרֶב הַיָּמִים, וּכְשׁוּבִי לְאוֹדִיסָה (אֵת אֲגָרַת יְהוּדֵי אוֹדִיסָה
 מִסֵּר לִילִינְטָאָל לוֹאוֹרְנֶצְוִב בְּקָרִים) אוֹעִץ אֵת עֲדַת הַיהוּדִים שְׁבָה,
 וְיַחַד נִגְמֹר מֵה יֵשׁ לָנוּ לְהַצִּיעַ בְּפִטְרִיבְּרֹג.¹)

מִזֶּה נִרְאָה, כִּי חָשַׁב לִילִינְטָאָל שֶׁאֵין הַשְׁתַּלְּמוֹת הַיהוּדִים
 בְּהַשְׁכִּילָה וְהַגְּבֵלָת זְכוּיֹתֵיהֶם הָאוֹרְחִיוֹת וְהַמְּדִינִיּוֹת רְאוּיֹת לְהַתְּקִים
 יִהְיֶה²). זֹאת נִרְאָה, גַּם מִמֵּה שֶׁהִשְׁתַּדֵּל לִילִינְטָאָל עַל יָדֵי אוֹבְאָרוֹב

¹ "צ״ט. ד. יודענטומס" 1843 עמוד 101.

² כמה שפלות רוחניית נרמז לנו ההגבלות האלה! סופר מדעי מפורסם
 מאחינו, כמחבר הספר הזה, מביא ראיות על דילינטאל העסקן הצבורי שלא
 היתה דעתו גוחה מההגבלות ליהודים, כאילו יש צורך בראיות וכאילו יש
 חילוק גדול בדבר, אם כה ואם כה חשב דילינטאל בענין הזה, ולא עוד אלא
 שגם פה ידובר רק על דבר עלבונם של בעלי ההשכלה, וההשתלמות המוסרית
 ולא על זכותו הטבעית של העם, שאינה תלויה כלל כאינו "השכלה" והשתלמות
 מוסרית, לעומת בעלי האחוות, הרודים בפרך באחיהם, ולעומת דור הצבור
 הרוסי בימים ההם. המתרגם.

שיבוטל דין תתום המושב ליהודים לכל הפחות בעד משכיליהם ובעד הרופאים היהודים הבאים מארצות אחרות, בזמן שיש להם רשות על פי דיפלומיהם לרפאות ברוסיה; אבל השתדלותו מצאה ערעור עליה ולא עשתה פרי, אף על פי שאובארוב קבל עליו להגן עליה בפני ועד המיניסטרים (מכתב לילינטאל אל רוטינברג מיום 20 לאוקטובר בשנת 1834), אך עוד נשוב לדבר בזה.

כבר אמרנו, כי לילינטאל ואובארוב הפצו שניהם, כי כרמיה ומנטיפיורי ישתתפו בועד הרבנים שנועד להיות בפטרבורג, לפי ששני האנשים האלה נכבדו בעיני יהודי רוסיה במדה שאין לשערה. אך כרמיה, כפי הנראה ממכתבו אל לילינטאל, בקש לקבל כתב הזמנה מהקיסר בעצמו, כפי שתהיה בידו ערובה אופיציאלית, שרוצים בו באמת שיבוא לרוסיה. בלי ספק הקשה לשאול, וכבד היה למלאות בקשה זו שבקש לו הדיפוטאט הפראנצי. ועל כן הציע לילינטאל לפני עדת אודיסה לשלוח אגרת מיוחדת אל כרמיה ולבקש מאתו שיבוא. על האגרת הזאת ענה כרמיה במכתב זה:

„מבית המהוקקים. פאריז, 10 לפיברואר 1843.

אדוני הנכבדים ובני אמונתי היקרים. כבד לי מאד להביע לכם כל סערת רוחי, אשר הרגשתי בקראי את אגרתכם. התקוה שהיהודים שבכל כדור הארץ מקוים לטובה, שתצא מעורתי בכל הדברים הנוגעים להרמת מצבם החברתי, היא שכרי היקר לי על השתדלותי שאני משתדל בכל עת להטבת מצבם ולהשואת זכויותיהם האזרחיות והמדיניות... בכל לבי אני שמח על מחשבתו הגדולה של קיסר רוסיה, ונכון אני לעזור בכל כחי לדבר היפה הזה, אשר תוכל להביא תוצאות נכבדות מאד בעוד שנים אחדות... אמנם קבלתי מכתב מאת האדון לילינטאל, אשר יודיע לי בו פרטי ההצעה של יסוד בתי הספר, גם נודע לי ממכתב זה, כי המיניסטר אובארוב, אשר שמו יהיה קשור מעתה בעתידות בניכם, הפיץ בהשתתפותי, וכי הקיסר ישמח בהודע לו, כי באתי לרוסיה¹. אהרי כן הוא שונה מה שכתב כבר לילינטאל. אך נכבד בעינינו לא מה שכרמיה עמד על דעתו ובקש לקבל מכתב הזמנה מהקיסר בעצמו, כי אם מה

(¹) שם עמוד 190.

שבהשקפתו על השכלת יהודי רוסיה כיוון לדעתם של יתר היהודים שבארצות המערב והבין כל השיבותו של ענין זה, אף על פי שאין להשוב לדעיון נאמן מה שהשב, כי שווי זכויות היהודים תלוי בעיקרו בהנוכח. אין אנו יודעים בכיורור, אם היו כרמיה ומגטיפורי בפטרבורג אם לא: על אודות מגטיפורי הודיעו ב„צייט. דעם יו-דענטומס“, כי מהכים לו בפטרבורג.

גם ביתר ערי רוסיה הקטנה נתקבל לילינטאל בשמחה גדולה, ביהוד בהרסון, ששם חלקו לו כבוד מיוחד. שם יצאה לקראתו די-פוטאציה ורב העדה, ובעצם יום כואו שמה קרא קריאה לפני אספה גדולה, ובאר להם מטרת נסיעתו והכין אותם למלאות מהשבות הממשלה. אחרי כן הוליכוהו נכבדי העדה באנית קיטור מיוחדת ששכרו לו לאלישקי. הרבה אותות כבוד מיוחדים נחלקו לו, בשעה ששלחוהו מהרסון באניה זו, ובלי הכנס כפרטים האלה נאמר, כי לפי דעתנו שמתו ההרסונים עליו כל כך, לפי שהיו בתוכם הרבה קולוניסטים, אשר בעזרת לילינטאל ניתנה להם רשות לעבור אל רוסיה הקטנה, ועל כן פגשו אותו כרע וכידיד ישן. גם בקי-שינוב העיר הראשית שבמדינת ביסאראביה מלא לילינטאל כראוי את המומל עליו. סופרו הקישינובי של ה„צייט. ד. יודענטומס“ אומר¹, כי המון העם התמימים עם תורת אבותיהם שמחו בכל לב על תקנת התנוך והפצת ההשכלה, אף על פי שהם רגילים להתנגד לכל מנהג חדש, שבאים להנהיג אצלם מחוץ ומתאמצים לבטלו מכתהלה. במכתב הזה נאמר, כי לילינטאל הצליח כל כך במלאכותו על ידי כח שפתיו וידיעתו לדבר אל המון העם, ככה השלום לילינטאל את העבודה הקשה אשר קבל עליו להכין את העם ולהטות לבבו להאמין בטוב הצפון לו בהשכלה.

בשובו לפטרבורג השתתף בועד הרבנים בתור דיפוטאט מצד הממשלה. בועד היו היושב ראש, יועץ הממלכה האמתי וורונצ'ינקא, המרצה — דוקשט-דוקשינסקי, הדיפוטאט מצד הממשלה — לילינטאל, המזכיר — קווניצוב והחברים: ר' יצחק יצחקי הרב הוואלוזין (כ"ר חיים), ר' מנדיל שניאורסון מלובאוויץ (רב החסידים הידוע), ר'

¹ שם עמוד 220.

בצלאל שמירן דיריקטור בית הספר האודיסאי והבאנקיר ישראל האלפרין מברדיטשוב¹. היו אנשים שדאגו מפני הרוב הקונסרוואטיבי שניכנס בוועד הזה והודיעו צערם ברבים²; אבל עבודות הועד נכחו אחרי כן במוסדות הממלכה הגבוהים, ועליהן נדבר בפרק שעל התקופה השניה להפצת ההשכלה. עתה עלינו להביע את הערותינו הכלליות על דברי התקופה הראשונה שגמרנו בזה.

מתאר התקופה הראשונה הזאת יוכל הקורא להוציא מסקנות אחרות נכבדות מאד, כן לענין השקפה נכונה על אפים הלאומי של היהודים המצויין במדות מיוחדות וכן לברור האמצעים והמטרות המתאימים להפצו של הבא לשנות את דרכי חייהם לטוב להם באמת. קודם כל דבר נחוץ לשים לב להזיון הנעים הזה, שברביעיתה הראשונה של המאה התשע עשרה וימים מעטים אחרי כן, בעת אשר נגזרו על היהודים ברוסיה גזרות שונות של שלילת זכויות³, וחדד עם זה היו להרפה ולקלם לבני העמים היושבים אתם בפלכי המערב, נמצאה בקרבם מפלגה שלמה של אנשים משכילים, שהתבוננו אל מעשי בני אמונתם בארצות אחרות וידעו גם מצב בתי הספר שלהם. ולא זאת בלבד, אלא שהכירה מפלגה זו גם את הסבות שהרחיקו את העם מההשתלמות המוסרית, ובקשו עצות להסיר את כל המכשולים החיצונים והפנימיים. נסיף על זה, שהמפלגה הזאת עשתה את שלה בזהירות ובסתר, אך כאיש אחד חברים, וכי מעשיה היו במקומות שהיו רחוקים בעת ההיא מן הישוב הקולטורי: כבר דיטשוב, בחבונה ובערים אחרות כאלה, ואז נוכל להביץ את עוז אפיו של העם הזה, את אורך רוהו וכה החיים שבו, את שאיפותיו לצאת בחוקה מתוך כדירותו ולהתחבר אל זרם החיים הכלליים הרבים והעצומים, אשר ימים רבים נשקפו אליו מרחוק בחור הזיון נשגב, שאי אפשר להשיגו עד עולם. ובאמת מי לא ירגיש אהבה וכבוד ל"אוהבי ההשכלה החדשה", אשר בלי ראות כל תועלת גשמית לנפשם בלמוד מקצועות החכמה, בהיותם לבז בעיני

¹ שם עמוד 310.

² שם עמוד 476.

³ בשנת 1852 מת אלכסנדר הראשון. ימי הקיסר ניקולאי הראשון היו

בכלל ימים קשים ליהודים. המתרגם.

בני העמים ולקללה בפי אהיהם, הם נאמנים לדגלם ולא יהיו לשאתו באהבה על שכמם? — מי לא ישתתף ברגשותיהם אשר התעוררו בקרבם, כשגודע להם פתאום דבר התנועה בספירות הממשלה שהיתה מכוונת להוציא לפעולה את הרעיון אשר שעשע את נפש ימים רבים כל כך, כשראו לפניהם את לילינטאל השלוח אליה מדבר אתם בפומבי דברים שהיו סתומים ותתומים בקרבם תמיד מליצה שגורה היא, אך לא נוכל עצור ברוחנו מאמר עליהם, דמיונם ליורדי ים, שהסלינו בפעם הראשונה במרחבי ים האוקיינוס ויגעו ימים רבים בלי תקוה באניה שתרניה מתשכים להשכר והכליה-להנתק, ופתאום נראים לפניהם צפרים מעופפות, מבשרות יבש קרובה.

ראוי לברר פה, מדוע התנגדו היהודים כל כך ללילינטאל בפעם הראשונה, ובפעם השנית קדמו פניו בשמחה בכל מקום. לה מהדברים שאמרנו אנב אורחא במקומות שונים במאמרנו לברר את החיון הזה, נגיד פה מה היא הסכה העיקרית. בראשונה השבו, אפשר שהדבר החדש והנכבד הזה יונהג בסתר, כי לשכת הסופר כסתה בערפל את כל מהלך הענין, והיהודים ידעו רק זאת בלבד כי הממשלה עורכת בעדם איזה דבר חדש ונעלם. וחסרון הדין הזה בדבר הנוגע בענינים הקדושים ביותר ליהודים הבעיר את דמיונם של היהודים, שהיה נלהב למדי גם בלעדי זאת, והס את לבבם מהאמין לממשלה. זה פשר דבר היראה, אשר יראו מפני לילינטאל בפעם הראשונה, וגם הביעו לו את הרעיון הזה בדבר רמו, באמרם שגם הוא כעצמו אינו יודע את כוונת הממשלה. כן אמרו, כי אפשר שטודע ליהודים על דבר המכשאים שנמצאו בכתב הרצאותיו של אובארוכ, שהשתמש בהם מפני רוח הזמן בלבד ושהם בהם רמו ברור לאפשרות השפעה על היהודים, שישנו את דעותיהם הדתיות על ידי ההשכלה, ומה שהסתירו בראשונה את המעשה שנעשו בענין זה היה ראיה לדבר בעיני היהודים, כי לא לשוא דואגים מפני מחשבות הממשלה, ועל כן התקוממו נגדה כל בדבר הזה. אך יש להודות לאובארוכ, שהיה מבין בענין הזה כך, שראה מראש, כי אי אפשר להתנהג באופן כזה, ועל התחיל מיד לעשות מעשהו בפרהסיא ולשתף באותה עצה גם אנשי

נבחרים מתוך היהודים בעצמם, שיהיו דעתם גם הם בשאלה זו של תקון מצב אחיהם. רק אחרי כן יכלה הממשלה לבוא במהרה לידי החלטה נכונה בדבר הקשה הזה, בעזרת היהודים בעצמם, אשר מגלגל זה דברו אליו גם הם בשפת אמת, מדה כנגד מדה.¹

המיניסטר אובארוב התאמץ שיהיו החוקים השונים הנוגעים בהשכלת היהודים מתאימים לא רק בנייהם, כי אם גם עם יתר חלקי החוקים, שיש להם שייכות קרובה לחוקי ההשכלה. אך הבאים אחריו לא הבינו את השקפתו היסודית, ולא רק לא התאמצו להיות נאמנים לה, כי אם גם נטו ממנה כמעשיהם והתרחקו מן החיים כל כך, שהרבה מהדברים אשר חרשו היו אך אותות מתות.

בהשקפתו היסודית של אובארוב נכנס גם הרעיון על דבר הנהיגות להרחיב את זכויות היהודים, במדה שתראה בהם התשוקה להשכלה. על כן השב עוד בראשית מעשיו לדבר נחוץ לתת לתלמידי בתי הספר ליהודים זכויות מיוחדות ולעזור להם לעבור אל בתי הספר הכלליים—לא לנעול דלת בפניהם—ובתי הספר ליהודים היו על פי שיטתו כפרוודור ליהודי, כמדרגה לעלות בה לדרך טובה ממנה. אבל הבאים אחרי אובארוב התנהלו לאט לאט וכוהירות יתרה וגם הלכו לאחור בענין זה: זכויות התלמידים הלכו הלך וחסור; להשוואת בתי מדרש הרבנים אל בתי הספר הבינוניים הכלליים—שכבר הושוו להם על פי התוק—ולהשוואת תלמידי בתי המדרש האלה אל תלמידי בתה"ס הכלליים הבינוניים הוצרכו, מקצה עשרים שנה, לפקודה חדשה מאת הרוממות; לתלמידים הניזונים בבתי המדרש, שהם היו מן המעולים, נאסר בפירוש לעבור אל האוניברסיטה—כללי של דבר, אותם העיקרים, היו כלא היו—אף על פי שלא בטלו אותם בפירוש,—ובתי הספר ליהודים לא הגיעו להתפתחותם השלמה על פי מהשבתו של אובארוב והורחקו יותר ויותר מהמטרה, אשר הוצגה להם בראשיתם.

¹ המחבר עובר פה מהרצאה היסטורית מדעית לסגנון פובליציסטי, וכן נגד הממשלה שאין לו ענין בה צאתו ושעבר וסגנון ככלל, והוכרחנו לקצר זו בשביל זה.

הדמת בעלי ההשכלה הגבוהה שביהודים גם היא היתה משאפות הממשלה תמיד מתחלת המאה התשע עשרה וביתוד היה אובארוב מחויק בשאיפה זו—זכראשית שנות הששים צעד בדרך הוה צעד גדול בערכו, שהיה מסוגל למשוך יהודים הרבה לפעולה מועילה ולאחד לגמרי את מטרותיהם עם מטרות אנשי הארץ, עם המטרות המשותפות להי כל מין האדם ולא להי היהודים בלבד. כונתנו לחוק, אשר נתן לכל היהודים שגמרו שעורי בית מדרש גבוה וזכו לתואר מדעי, להגיע למעלת פרופיסור. יהודים רבים בטחו על החוק הזה, וגם הממשלה בעצמה בטחה עליו ושלחה יוריסטים מלומדים מתוך היהודים הוצה לארץ, למען ישתלמו שם ויוכשרו להורות תורות המשפטים מעל הקתדרה—אבל החוק הוה, אף על פי ששני הצדדים הפצו בו ושאפו בו אל מטרה אחת, לא יצא לפעולה מעולם לענין המדעים המדיניים והמוסריים. אי אפשר לאמור שאין לאוניברסיטאות הרוסיות צורך בפרופיסורים למדעים האלה: להפך הרכה קתדראות פנויות בהן מאין מורים הגונים; אי אפשר לאמור שאין בקרב היהודים אנשים ראויים להורות מעל הקתדראות האלה; גם אי אפשר לאמור, שאין היהודים רוצים לקבל עליהם הוראה כזאת. מה אפוא הדבר, אשר יכול לעכב מלקיים את החוק הוה, שהוא הנכבד ביותר ליהודים והמעיד על רצונה של הממשלה להשתמש בכחות צעיריהם ולבלתי הבדל בין יהודי ובין מי שאינו יהודי בענינים הנוגעים במדעים ובהפצתם ובהתפתחותם?—האומנם איוו סקודה אדמיניסטרטיבית? אך הלא זה אינו על פי החוקים ומתנגד לתכנם ולרוחם?¹

בגמרנו את התקופה הראשונה של השכלת יהודי רוסיה, שהדוקטור לילינטאל פעל בה פעולה רבה כל כך, אי אפשר לנו שלא נתבונן בשאלה זו:—מדוע עזב האיש הוה את הדבר הנכבד, אשר עמל עליו בשקידה רבה כזאת, בעת אשר עלה לגמרי ובעת אשר היה נחין להחויק אצל בתי הספר החדשים ההם לפחות

¹ גם מה הוכרחנו לקצר קצת והקורא המבין רואה, ממה שהשארנו, עד כמה אין השארות והתמיהות והכוונות הצפונות בהן מתאימות למצב הענינים, כפי שחברוהו בימים האחרונים. השאלות אינן דורשות תשובות והכוונות אינן מועילות כלל. המהרגם.

איש אחד יודע את הטעם ואת המטרה שנוסדו בשבילם שנכחו
 זה היה מוכשר יותר מאחרים לדאוג למוסדות ההם, אשר נוצרו
 על ידו? בכל עמלנו שעמלנו לדעת את הסוד הזה, לא עלתה
 בידנו למצוא על השאלה זו לא רק תשובה מספקת, כי אם גם
 תשובה מתקבלת במקצת על הלב. לרוסינברג כותב לילינטאל על
 אודות יציאתו לאמריקה כדברים האלה: „אני עוזב את בני-אמונתי
 האומללים והמדוכאים שבאירופה, שאין בידי לעזור להם, והולך
 להתישב בארץ ההפסית בתוך אהים הפשים". וכאמת היה לילינטאל
 אחרי כן רב באמריקה, אחד הרבנים מבעלי הריפורמה הקצונים.
 אבל כמכתבו צפונים איזו עצבת ורגש המלה על אירופה
 ועל בני אמונתו יחד. גם ידוע שלילינטאל עזב את רוסיה פתאום,
 וכמצב המרי קשה מאד; רק כשלוש מאות רובלים היו לו בעת
 ההיא וגביע הכסף, אשר נתנו לו בני ברדיטשוב ואשר התפאר בו
 בשעת יציאתו. כללו של דבר, איזה סוד כמזם היה ביציאתו, אשר
 לא אבה לגלותו גם לרוסינברג, אף על פי שהיה מחליף מכתבים
 (מי תמיד ומגלה לו דברים רבים, על מנת להסתירם מהבריו.
 כדרך סברה אנו יכולים לאמור, כי יצא פתאום מפני אחד מהטעמים
 האלה: אפשר שהיה מצטער, על כי לכשגמרו דבר יסוד בתי
 הספר נחמה הממשלה על מהשבתה הראשונה, שהשבה להביא
 מורים מהין לארץ, בשעה שהוא כבר נכנס במשא ומתן עם אנשים
 חכמים מהו"ל בפקודת אוברוב, ואובארוב כבר הרצה לפני הקיסר
 גם על דבר ההוצאות הנהוצות להעמדת מורים לכתי הספר מיהודי
 הו"ל. לילינטאל הרעיש את כל אשכנו בהצעתו, ויותר ממאתים
 איש חכו שם לפתרון שאלת בתי הספר ליהודים ברוסיה, וכבר היו
 עתוני הו"ל מביעים תרעומות לילינטאל על האתור הזה שמאחרים
 כל כך לקרוא למורים והוא היה משיב על זה בהבטחה וראית,
 כי לכשיוסדו בתי הספר יקרא להם בלי התמהמה; הוא היה
 מצדיק את רוסיה ומבאר, כי בגודל שטח ארצה אי אפשר לה
 לשאת ולתת עם השלטונים המקומיים ולקבל תשובות מכל הועדים
 המקומיים במהירות הרצויה; אבל מה קשה היה מצבו של לילינטאל
 אחרי כן, אחרי אשר הבטיח וחזק את ידי האנשים אשר קבלו את
 הכטתו שתי שנים תמימות בשם הממשלה ובפקודתה, מה קשה

היה מצבו, כאשר סרה הממשלה פתאום מדעתה הראשונה והקימה
 בכל מקום מורים מיהודי רוסיה. הלא היו אז אותם יהודי הו"ל שחכו
 לפקודת מורים ברוסיה רשאים לחשוב, כי לילינטאל היה משמה בהם,
 וכל הפצו היה אך לקבל תשובות מאתם על דבר בתי הספר
 ולגדל כבודו על ידן בעיני ממשלת רוסיה. גם אנהו היינו חושבים
 כן, אילו לא היתה תחת ידנו הרצאתו של אוברוב, שנתפרסמה
 בדפוס, ושאונו רואים מתובה, כי כל מה שעשה לילינטאל עשה
 בלבד שלם, כי מטעם הממשלה קרא להם, ואת דבריהם על
 ההשכלה מסר לאוברוב בשמות אומריהם. אך יהודי הו"ל לא
 יכלו לדעת זאת בברור. הרצאת אוברוב לא נודעה להם: היא
 נדפסה לפני ימים מעטים ובחוצאה מיוחדת של המיניסטרוים—
 על כן לא היה לו במה להצטרף לפנייהם, והם היו רשאים להשדו
 בגניבת דעת, והוא הבין היטב את הצד המגונה שבמצבו למראה
 עין. ובהיותו אז עוד איש צעיר, רגשן וטוה להתלהב, לא יכול
 לנשוא את העלבון הזה והוצרך להראות בפועל, שאינו רוצה
 ליהנות ממצבו המיוחד ברוסיה. אפשר עוד, שלילינטאל בעצמו
 נואש מתקוותיו. כנראה לא נתנה משמרת פקודה גם לו, בשביל
 שהיה בן ארץ אחרת; לאינספקטורים בבתי מדרש הרבנים נמנו
 יהודים מנתיני רוסיה, ובריגה אשר היה שם רק ומטיף וסלק ידיו
 ממשרתו זאת, למרות עיני עדתו הריגאית, בשביל שאלת בתי
 הספר ליהודים שהיה עוסק בה ושהוצרך למענה להיות מצוי תמיד
 במיניסטרוים, נבחר בין כה בעצתו הדר. ניימאן לרב—הוא שהיה
 אחרי כן רב לעדת פטרבורג—ולילינטאל נשאר בלי משמרת פקודה.
 ובני אודיסה אשר קדמוהו בכבוד גדול והגישו לו אגרת תודה,
 והביעו בה את תשוקתם הרבה למנותו לרב ולמטיף להם, גם הם
 נמו מאחריו, מפני הסבות האמורות למעלה. מלבד כל אלה עלינו
 לזכור עוד דבר אחד נכבד מאד, אשר בידו להפיץ אור על
 המעשה הזה. הקוראים יודעים, כי לילינטאל נשבע בפומבי ליהודים
 כי יעזוב את הענין הזה, אם יודע לו כי יש אפילו יסוד מעט
 לראגותיהם. אפשר אפוא שגם זה גרם לו שיצא מרוסיה. על כל
 פנים משונה הוא המעשה, שאותו האיש, שהעיר רעש גדול
 ברוסיה, ששקד באמונה רבה על הדבר הגדול הזה של השבת

מצב היהודים על ידי ההשכלה, שהוציא לפעולה את כל אשר בקש אובארוז לעשות, הוכרח לצאת מרוסיה לא רק בלי רעש, כי אם גם לפי הנשמע כמתגנב. אחרי כל הסברות שהבאנו בזה עוד לא נפתרה החידה הזאת.

התקופה השנייה.

בדברי התקופה הראשונה להשכלת יהודי רוסיה, שאפשר לכנותה בשם התקופה הלילינטאלית, תארנו את התסיסה הפנימית שנראתה במכתר קהלות היהודים ברוסיה עד שנות הארבעים; אנחנו הראינו את שאיפות „אוהבי ההשכלה החדשה“, אשר לא מצאו להם ימים רבים ידים לפעולתם גם באחד ממקצועות החיים הצבוריים; אנחנו בארנו בשרשומים כוללים את הנסיונות שעשתה הממשלה, בהפצה למשוך את היהודים אל ההשכלה הכללית, ואת המכשולים אשר פגשו בדרךם אותם היהודים, שכבר קנו השכלה גבוהה אם הפצו ליהנות ממדעיהם הנאה המרית; גם העירונו על התיחסות הממשלה אל היהודים ועל התקנות שתקנה להטבת מצב היהודים על ידי ההשכלה; ראינו, כי בראשונה הבישו היהודים בהשרונות על פעולותיה של הממשלה בדרך הזה רק בראשונה, בעת אשר היו פעולותיה מכוסות בערפל שבלשכת הסופרים, וכי שמהו מאד בכל הקהלות על הפצת ההשכלה, כשהודיעה הממשלה בגלוי על ידי לילינטאל את השקפותיה על הדבר הזה; גם הוברר לנו, שרק בשביל שהתחילה הממשלה לעשות את שלה בגלוי בלי הסתר דבר, עלתה בידה להוציא לידי פעולה את הרעיון הזה—להעלות את היהודים משפל המצב שהיו שרויים בו בימים ההם; ולאחרונה ראינו, כי סוף מעשי הממשלה היה פתיחת בתי ספר מיוחדים ליהודים. פתיחת בתי הספר האלה היא תחלת התקופה השנייה להשכלת יהודי רוסיה, היא התקופה אשר דנו בה לא על יסודיה העיקריים של הפצת השכלה בין היהודים, כי אם על התחבולות הרצויות ביותר לתכלית זו. אם בתקופה הראשונה היתה כל דאגת הממשלה למצוא את הדרך היותר נכון להשלמת הפצה, ואחרי